

BAĞIMSIZLIĞINI YENİDEN KAZANIŞININ 30. YILINDA AZERBAYCAN

Doç. Dr. Esmâ ÖZDAŞLI*

Öz

28 Mayıs 1918’de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (AHC), 23 ay gibi kısa bir süre varlık gösterse de sahip olduğu siyasi ve hukuki yapısı ile çağdaşı birçok devletin ilerisinde bir demokrasi örneği olmuştur. Bu yönleriyle AHC, sahip olduğu millet kimliği ve cumhuriyet rejimi ile sadece Güney Kafkasya tarihi açısından değil, Türk-İslam tarihi açısından da önemli bir prototiptir. Hüseyin Baykara’nın ifadesi ile tam manasıyla bir hukuk devleti olan AHC, bunu sadece yazılı metinlerde bırakmamış, hayatın her alanında da uygulamaya geçirmiştir. İşçi ve çocuk haklarını kanunlarla güvence altına alan AHC, Doğu’nun ve Türk Dünyası’nın ilk cumhuriyeti olarak birçok Batılı ülkeden önce kadınlara seçme-seçilme hakkı vererek demokratik ve eşitlikçi anlayışını siyasal ve sosyal hayatın tamamına yaymaya çalışmıştır.

AHC’nin Bolşevikler tarafından işgalinden yaklaşık olarak 70 yıl sonra 18 Ekim 1991’de Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını yeniden ilan etmiştir. Aynı tarihte kabul edilen “Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasa Akti”nde Çarlık Rusya ve Sovyetler Birliği’nin hukuksuz olarak Azerbaycan’ı işgal ettiği, ülkenin kaynaklarını sömürdüğü belirtilmiş ve Azerbaycan’ın AHC’nin mirasçısı olduğu vurgulanmıştır. Bu vurgu, Azerbaycan’ın köklü devlet geleneğe işaret etmesi bakımından da oldukça önemlidir. AHC’nin mirası, Güney Kafkasya’nın en büyük ülkesi Azerbaycan Cumhuriyeti’nin kuruluş felsefesini ve gelecek hedeflerini bütünüyle şekillendiren manevi bir güce dönüşmüştür. Bu haliyle AHC dönemi, siyasi, sosyal, hukuki ve ekonomik açıdan ortaya koyduğu ilkeler ve ideallerle Azerbaycan Cumhuriyeti için bir nevi laboratuvar vazifesi de görmüştür.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti, Karabağ Sorunu, Türkiye, Ermenistan.

Geliş Tarihi: 17 Kasım 2021 - Kabul Tarihi: 04 Aralık 2021.

Atıf Bilgisi: Esmâ Özdaşlı, “Bağımsızlığını Yeniden Kazanışının 30. Yılında Azerbaycan”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 129, Sayı: 255, İstanbul 2021, s. 335-362.

* Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, eozdasli@mehmetakif.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2336-9719.

The Republic of Azerbaijan On The 30th Anniversary Of Regaining Its Independence

Abstract

The Azerbaijan Democratic Republic (ADR), which declared its independence on 28 May 1918, showed an example of democracy ahead of many contemporary states with its political and legal structure despite its short existence for 23 months. With its national identity and republican regime, ADR was an important prototype both for the history of the South Caucasus and for the Turkish-Islamic history. As suggested literally by Hüseyin Baykara, ADR covered the rule of law in written texts and put it into practice in all areas of life as well. The first republic of the East and the Turkic World to have guaranteed the rights of workers and children with laws, ADR tried to spread its democratic and egalitarian understanding to the entire political and social life by giving women the right to vote and to be elected before many Western countries.

The Republic of Azerbaijan declared its independence again on 18 October 1991, approximately 70 years after the Soviet occupation of ADR. In the Constitutional Act on the State Independence of the Republic of Azerbaijan, adopted on the same date, it was stated that Tsarist Russia and the Soviet Union illegally occupied Azerbaijan, exploited the country's resources, emphasizing that Azerbaijan is the heir of ADR. The emphasis is highly significant in that it refers to the deep-rooted state tradition of Azerbaijan. Thus, the legacy of ADR turned into a spiritual force that completely shaped the founding philosophy and future goals of the Republic of Azerbaijan, the largest country in the South Caucasus. With the principles and ideals set forth in political, social, legal and economic terms, the ADR period served as a kind of laboratory for the Republic of Azerbaijan.

Keywords: *The Azerbaijan Democratic Republic, Republic of Azerbaijan, Karabakh Problem, Turkey, Armenia.*

Giriş

Doğu'nun ve Türk Dünyası'nın ilk cumhuriyeti olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin (AHC) mirası, Güney Kafkasya'nın en büyük ülkesi Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesini ve gelecek hedeflerini bütünüyle şekillendiren manevi bir güce dönüşmüştür. Bu manevi güç, kendisinden beş yıl sonra kurulan Türkiye açısından da eşsiz bir örnek ve model olmuştur. AHC'nin demokratik, laik, hukukun üstünlüğüne, güçler ayrılığına ve siyasi katılımı toplumun tüm kesimlerini kapsayacak şekilde genişleten anlayışı ile kadın, işçi ve çocuk haklarına verdiği önemiyet Türkiye'de de aynı hassasiyetle uygulanmaya çalışılmıştır.

Sahip olduğu siyasi, ekonomik ve sosyal anlayışıyla çağını aşan bir demokrasi örneği gösteren AHC'nin Bolşevikler tarafından işgalinden yaklaşık olarak 70 yıl sonra bağımsızlığını yeniden ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti, iç ve dış politikada çok sayıda sorunla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Her şeyden önce bu dönemde topraklarının bir kısmı işgal edilmişti ve Ermenilerin saldırıları da devam etmekteydi. Bunun yanı sıra Azerbaycan, yeni kurulan her devletin karşılaştığı siyasi ve ekonomik sorunlarla mücadele etmek ve merkezi planlamadan serbest piyasa ekonomisine geçişin sancuları ile de baş etmek zorunda kalmıştır. Sonuçta Sovyetler Birliği'nden devralınan kötü miras, bağımsızlığın ilk yıllarında çok ciddi siyasi, ekonomik ve askerî sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Sahada yeterli tecrübeye sahip olunma-

masına Ermenistan'ın sürekli olarak Rusya, İran ve Batılı ülkelerce desteklenmesi de eklenince, 1994'te imzalanan Bişkek Anlaşması'na gelindiğinde topraklarının % 20'si Ermenilerce işgal edilmiş, bir milyona yakın vatandaşı topraklarından kovulmuş bir ülke manzarası ortaya çıkmıştır.

Günümüzde Güney Kafkasya'nın en güçlü ülkesi haline gelen Azerbaycan, bağımsızlığını kazandığı ilk yıllardan itibaren sahip olduğu enerji kaynaklarını en uygun şart ve fiyatlarla küresel piyasalara ulaştırmak için girişimlerde bulunmuştur. Azerbaycan, izlediği başarılı enerji politikasıyla elde edilen enerji gelirlerini hem ülkenin ekonomik açıdan gelişimine hem de savunma sanayisinin güçlendirilmesine yönlendirmiştir. Neticede İkinci Karabağ Savaşı'na gelindiğinde Ermenistan'dan çok daha güçlü bir orduya sahip olmuştur. Rusya, İran ve Batılı ülkelerin doğrudan ve dolaylı destekleri ile yaklaşık olarak otuz yıl Azerbaycan topraklarını işgal eden Ermenistan'ın tüm diplomatik girişimlere kapılarını kapatması, Azerbaycan açısından askerî yolla çözümünü tek seçenek haline getirmiştir.

Bununla birlikte demokrasi, özgürlük gibi bir takım olumlu söylemlerle 2018'de iktidara gelen Nikol Paşinyan, kısa sürede attığı adımlarla Karabağ Klanı'nın işgalci politikalarının varisi olduğunu açıkça göstermiştir. Başbakan olduktan sonra ilk ziyaretini Karabağ'a yapan Paşinyan'ın eşi Anna Hakobyan da İkinci Karabağ Savaşı'na yakın bir döneme kadar Azerbaycan'a karşı saldırgan eylem ve söylemlerde bulunmuş, oğlu Aşot ise askerliğini işgal altındaki Azerbaycan topraklarında yapmıştır. Paşinyan'ın Karabağ Klanı'nı aratmayan saldırgan politikalarına ek olarak 2019'da Savunma Bakanı David Tonayan'ın açıkladığı ve bir devlet politikası haline getirilen "*yeni topraklar için yeni savaş*" doktrini işgali genişletmeye yönelik girişimlerin olacağını göstermiştir. Nitekim son yıllarda Ermeniler cephe hattının dışındaki bölgelere yönelik saldırılarını artırmış, İkinci Karabağ Savaşı'na giden süreçte özellikle 12 Temmuz 2020 Tovuz saldırıları önemli dönemeçlerden biri olmuştur. İkinci Karabağ Savaşı da geçmişte çoğu kez yaşandığı gibi Ermenilerin sivillere saldırı yapması ile başlamış, böylesi bir saldırıya gerek siyasi gerekse askerî açıdan hazırlıklı olan Azerbaycan'ın hızla karşılık vermesi ile 30 yıllık işgalin 44 günde sona erdirildiği büyük bir askerî zafer elde edilmiştir.

Türkiye, Azerbaycan'a bağımsızlığını yeniden ilan ettiği 1991'den itibaren siyasi, ekonomik ve askerî açıdan destek olmuş, Azerbaycan'ın uluslararası alanda tanınırlığının artırılması ve Karabağ'da Ermeni işgalinin sona erdirilmesi için diplomatik manada yardımlarda bulunmuştur. Türkiye-Azerbaycan enerji iş birliği, her iki ülkeye de hem ekonomik hem de stratejik açıdan büyük faydalar sağlamıştır. Öncelikle bu iş birliğiyle Azerbaycan, Moskova'nın "*boru hattı*" şantajını göz ardı etme imkânına kavuşmuş ve Rusya'nın devre dışı bırakıldığı alternatif boru hatlarıyla kaynaklarını Türkiye üzerinden küresel piyasalara ulaştırmayı başarmıştır. Türkiye ise Azerbaycan ile yaptığı iş birliği sayesinde bir taraftan enerjide tedarikçi ülke çeşitliliğini artırarak Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmış, diğer taraftan da "*güvenilir enerji geçiş ülkesi*" olma politikasını güçlendirmiştir. Özellikle Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı ve devamında Trans-Adriyatik Boru Hattı'nın faaliyete geçmesiyle iki ülke, Avru-

pa'nın enerji güvenliği açısından da kilit ülkeler haline gelmişlerdir. Sonuçta Türkiye-Azerbaycan ilişkileri “bir millet iki devlet” ülküsüne uygun olarak her geçen gün gelişmiş, 16 Ağustos 2010’da imzalanan “Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması” ve İkinci Karabağ Savaşı’nın ardından imzalanan Şuşa Beyannamesi ile taraflar arasında askeri ittifak resmen kurulmuştur ve “stratejik ortaklık” yapısı tam anlamıyla inşa edilmiştir.

1. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin (Birinci Cumhuriyet) Kuruluşuna Giden Süreç

Çarlık Rusya’nın 1905 yılında Japonya ile yaptığı savaşı kaybetmesinin ardından yaşanan ekonomik ve siyasi kriz ihtilal ile sonuçlanmıştır. Meşrutî yönetime geçilmesi ile sonuçlanan ihtilal, Çarlık coğrafyasında baskı altında yaşayan tüm halklar için geçmişe nazaran daha fazla özgür bir dönemi başlatmıştır. İhtilal sonrası ortaya çıkan görece özgürlük ortamından mümkün olduğunca istifade etmeye çalışan Rusya mahkûmu topluluklarda, başta eğitim olmak üzere sosyal ve siyasi hayatın tüm alanlarında çok yönlü bir millî aydınlanma süreci başlamıştır. Özellikle, 1905 yılında faaliyete başlayan Rusya Parlamentosu’nda yer alan Azerbaycanlı Türk/Müslüman vekillerin çalışmaları, parlamentarizm kültürünün gelişmesi açısından bir tecrübe süreci sayılabilir.¹ Dolayısıyla 1905’ten itibaren Rus Duması’na vekil gönderen Azerbaycan’ın yaşadığı bu parlamenter sistem deneyimi cumhuriyetin ilanı ve sonrası için önemli bir kazanım olmuştur. İhtilal sonrası ortaya çıkan siyasi özgürlük ortamından azami derecede istifade etmeye çalışan Azerbaycan’da, millî şuuru ve varlığı canlı tutmayı hedefleyen Bakü ve Gence merkezli olarak kurulan siyasi partilerin yanı sıra hayır müesseseleri, maarif cemiyetleri ve Difai teşkilatları kültürel uyanışın yanında millî bağımsızlık hareketinin örgütlenmesine de büyük katkı sağlamışlardır.² Bir nevi bağımsızlığın gerektirdiği müesseselerin oluşturulmaya çalışıldığı hazırlık süreci olarak değerlendirilen bu dönemde millî ve medeni uyanışın sağlanmasında basın da büyük bir rol üstlenmiştir.³

1917 yılında önce Şubat İhtilali ve akabinde gerçekleşen Ekim İhtilali, bir asra yakın Çarlık Rusya’nın hâkimiyetinde yaşayan Azerbaycan’da, millî mücadeleye için gerekli koşulları yaratmış ve Çarlık Rusya’nın yıkılışı diğer mazlum milletler ve Rusya İmparatorluğu’nun tüm demokratik güçleri ile beraber büyük ümitlerle karşılaşmıştır.⁴ Aslında ihtilalden sonra Lenin ve Stalin imzasıyla yayınlanan “Rusya Milletlerinin Hakları Beyannamesi”nde yer alan; “Rusya toplulukları kendi mukadderatlarına bizzat kendileri hâkim olacak ve istedikleri takdirde Rusya’dan tamamıyla ayrı bağımsız bir devlet kurabilecekler” şek-

¹ Ali Asker - Elnur Paşa, “Birinci Cumhuriyet Dönemi Azerbaycan’da Parlamentarizm Kültürü”, 100. Yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Uluslararası Kongre Kitabı, Ed. Mehmet Topal - Rza Mammadov, Eskişehir 2018, s. 468.

² Sebahattin Şimşir, “Mehmet Emin Resulzade’nin Hatıraları Işığında Azerbaycan Cumhuriyeti’nin İstiklal ve İşgali (1918-1920)”, *Türk Yurdu*, Yıl: 107, Sayı: 368, Nisan 2018, s. 26.

³ Şimşir, *a.g.e.*, s. 26.

⁴ Mehman A. Damirli, “Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920)”, [https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=357502&/Azerbaycan-Halk-Cumhuriyeti-\(1918-1920\)-/Dr.-Mehman-A.-Damirli-](https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=357502&/Azerbaycan-Halk-Cumhuriyeti-(1918-1920)-/Dr.-Mehman-A.-Damirli-), (10.09.2021).

lindeki hüküm Azerbaycan ve Türkistan Türklerinin bağımsızlık idealleri için büyük bir umut ışığı olmuştur.⁵ Özellikle ihtilalden sonra yayınlanan; etnik ve ulusal grupların kendi gelecekleri ile ilgili özgürce karar verebileceklerinin, yani self determinasyon (kendi kaderini tayin) hakkına sahip olduklarının açıkça dile getirilmesi Çarlık yönetiminin baskısından bunalan Rus olmayan halklarda Bolşeviklere yönelik sempati yaratmıştır.⁶ Ancak kısa süre sonra Sovyet liderlerinin Rusya içinde yaşayan halklara eşitlik, egemenlik ve self determinasyon hakkı verme iddiası ile ortaya koydukları bu bildirimlerin, gerçekte çok etnikli Sovyet coğrafyasında sosyalist devrimi tesis etmek için kullanılan bir araç olduğu ve söylemden öteye gidemediği, uygulanan katı ve baskıcı politikalar ile kısa sürede ortaya çıkmıştır.⁷ Özellikle Stalin'in Marksist doktrinde kapitalizme karşı özgür olmak ve proletarya diktatörlüğünü gerçekleştirmek amacıyla sadece işçi sınıfına tanınan self determinasyon hakkının Komünist Parti'nin çıkarlarına uygun olduğu sürece kullanılabileceği yönündeki görüşü,⁸ Türk halklarında büyük bir hayal kırıklığının yaşanmasına neden olmuştur. Diğer taraftan Ermeni asıllı komünist Stephan Şaumyan'ın Kafkasya Fevkalâde Komiserliği'ne getirilmesi Azerbaycan'da Bolşeviklere olan güveni sarsarken, Şaumyan'ın Ermeni Taşnak Partisi ile anlaşarak 31 Mart 1918'de Bakü'de yaptığı soykırım⁹ Azerbaycan'da bağımsız bir milli devlet kurulması yönündeki beklentiyi artırmıştır.

1.1. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (28 Mayıs 1918 - 28 Nisan 1920)

Bolşeviklerin ve Ermeni çetelerinin Bakü ve diğer Azerbaycan topraklarında yaptığı saldırılar, ihtilalin başlarında Bolşeviklere duyulan ilginin yerini giderek hayal kırıklığına bırakmasına neden olmuş ve Ekim Devrimi'nden sonra hemen hemen bugünkü Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan topraklarında teşekkül eden Trans-Kafkasya (Mavera-i Kafkas) Federasyonu'nun kurulması ile sonuçlanmıştır.¹⁰ Ancak bu üç devlet arasında var olan tarihi ve siyasi sorunlar, ortak bir devlet çatısı altında yaşamının mümkün olmadığını göstermiş, Türkiye ile yapılan Batum ve Trabzon Barış konferanslarını müteakip,¹¹ Mavera-i Kafkas Cumhuriyeti Seym'i Tiflis'te yaptığı son toplantıda kendini feshetmiş¹² ve 26 Mayıs 1918'de Gürcistan, 28 Mayıs 1918'de ise Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bağımsızlıkla birlikte Gür-

⁵ Vuğar Akifoğlu, "Azerbaycan'da Milli Direniş (1917-1930)", *DTCF Dergisi*, Cilt: 57, Sayı: 2, 2017, s. 780.

⁶ Antonio Cassese, *Self Determination of Peoples: A Legal Reappraisal*, Cambridge University Press, 1995, p. 16.

⁷ Esma Özdaşlı, "Mahkûm Milletlerin Hapishanesinde Bir Aydın: Bahtiyar Vahabzade (Hayatı, Fikirleri ve Türkiye'ye Bakışı)", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 14, Mart 2016, s. 223.

⁸ Abdullah Uz, "Teori ve Uygulamada Self-Determinasyon Hakkı", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 3, Sayı: 9, 2007, s. 61-62.

⁹ Akifoğlu, *a.g.e.*, s. 780.

¹⁰ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafyası Fakültesi Yayınları, 1970, s. 417.

¹¹ Kurat, *a.g.e.*, s. 417.

¹² Kurat, *a.g.e.*, s. 476.

cistan'ın başkenti Tiflis, Ermenistan'ın ise Erivan olurken Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (AHC) başkentini Gence olarak kabul etmek zorunda kalmıştır. Çünkü o tarihlerde Bakü, 31 Aralık 1917'de "*Kafkas Fevkalâde Komiseri*" olarak Petrograd'dan gönderilen ve Ermeni komünistlerinin en ileri gelenlerinden olan Şaumyan'ın düzenlediği bir hükümet darbesi ile 18 Mart 1918'de Kızıl Ordu'nun eline geçmişti ve bu nedenle geçici olarak başkent Gence olmuştu.¹³ Dolayısıyla Batum Anlaşması'nın imzalandığı tarihte Güney Kafkasya'da dört ayrı hükümet bulunmaktaydı: Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan Cumhuriyetleri ve Bakü Komünü¹⁴ (Sovyeti).¹⁵ Askerî gücü bütünüyle Rus ve Ermeni birliklerine dayanan Bakü Sovyeti, 1918'in bahar aylarından itibaren Türk ve Müslüman nüfusa yönelik soykırım başlattığında Resulzade şunları yazacaktır: "*Ortaya çıkan bu durum karşısında tek kurtuluş umudu Türkiye'dir. Ancak bu kardeş millet Azerbaycan'ı düşmanların zulmünden kurtarabilir.*"¹⁶ Resulzade'nin bu beklentisine uygun olarak Osmanlı Devleti ve Azerbaycan arasında yapılan Batum müzakerelerinde (4 Haziran 1918) bazı gizli anlaşmalar da akdedilmiştir. Azerbaycan Hükümeti, söz konusu anlaşmanın IV. maddesine göre; dâhilde asayiş sağlamak üzere Türkiye'den askerî yardım isteme hakkına sahipti.¹⁷ Bu maddeye dayanarak Haziran 1918'de Azerbaycan Milli Meclis Reisi Resulzade riyasetinde bir heyet İstanbul'a gelmiş ve Bakü'yü Bolşeviklerin işgalinden kurtarmak için yardım istemiştir.¹⁸

Sadece Kafkasya tarihi açısından değil genel Türk ve İslam tarihi açısından da büyük önem taşıyan AHC, Türk ve Doğu halklarının tarihî sürecinde millet kimliğine ve cumhuriyet rejimine dayalı olarak kuruluş ilk siyasal ve sosyal oluşum olma özelliğine sahiptir.¹⁹ Bu durum yani millî devlet vurgusu o dönemde gerek siyasetler gerekse aydın kesim tarafından da sık sık yapılmıştır. Resulzade AHC'nin kuruluşunun birinci yılında yayınladığı bildiriye, AHC'nin millî devlet kültürü temeli ve millî demokratik Türk devletçiliği esasları üzerine kurulduğunu söylerken, aynı tarihte ünlü besteci Üzeyir Hacıbeyli yazdığı bir yazıda ülkenin "*sağlıklı bir millet düşüncesi, Türklük ideali üzerine kurulduğunu*" ifade etmiştir.²⁰ Bu bakımdan AHC, 1870 yılından beri Kafkasya Türklerinin geçirdikleri milletleşme sürecinin ulaştığı zirvedir ve bu süreç millî bir devletin ortaya çıkışıyla sonuçlanmıştır.²¹

¹³ Kurat, *a.g.e.*, s. 477.

¹⁴ Bakü gubernatörlüğünün sınırlarında kurulan ve Sovyet tarihçileri tarafından "*Bakü Komünü veya 26 Bakü Komiserleri*" olarak ifade edilen Bakü Sovyeti aslında Rus ve Ermeni çıkarlarını temsil eden bir oluşumdur ve başında Ermeni asıllı Stepan Şaumyan bulunmaktaydı. AHC'yi ortadan kaldırmayı ve bölgenin büyük bir bölümünü Ermenistan'a bağlamayı amaçlayan Bakü Sovyeti, Moskova'daki Bolşevik yönetimine bağlı bir hükümet konumundaydı. (İsmail Mehmetov, *Türk Kafkasyası'nda Siyasi ve Etnik Yapı*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2009, s. 580.)

¹⁵ Kurat, *a.g.e.*, s. 477.

¹⁶ Mehmetov, *a.g.e.*, s. 581.

¹⁷ Kurat, *a.g.e.*, s. 477.

¹⁸ Kurat, *a.g.e.*, s. 507.

¹⁹ Mehmetov, *a.g.e.*, s. 586-587.

²⁰ Mehmetov, *a.g.e.*, s. 587.

²¹ Mehmetov, *a.g.e.*, s. 587.

AHC, bir devlet için 23 ay gibi oldukça kısa bir süre varlığını sürdürmesine rağmen Doğu'nun ve Türk Dünyası'nın ilk cumhuriyeti²² olmasının yanında, Hüseyin Baykara'nın vurguladığı üzere tam anlamıyla bir hukuk devleti idi.²³ Rezulzade de AHC'nin esas olarak üç temel ilke üzerine kurulduğunu vurgulamıştır: Ulusal egemenlik, özgürlük ve eşitlik.²⁴ Zaten 28 Mayıs 1918'de ilan edilen ve Ulusal Konsey Sekreteri Hasan Bey Ağayev tarafından okunan altı maddelik İstiklâl Beyannamesi de AHC'nin meşruiyet kaynağının hukuk ve milletin iradesi olduğunu net olarak ortaya koymaktadır. Söz konusu beyannamede; AHC'nin halkının özgürlük haklarına sahip bağımsız bir halk cumhuriyeti olduğu, sınırları içinde yaşayan tüm vatandaşlara milliyet, din, mezhep, sınıf ve cinsi fark gözetmeden vatandaşlık ve siyasi hakların temin edileceği açıkça vurgulanmıştır.²⁵ Benzer şekilde İstiklâl Beyannamesi'nin 5. maddesinde; devletin liberal iktisadi politika izleyeceği, "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, sınırları içinde yaşayan bircümle (bütün) milletlere serbestane gelişimleri için geniş ortam oluşturmaktadır" ifadeleri ile netleştirilmiştir.²⁶

İstiklâl Beyannamesi'nde vurgulanan; Azerbaycan'da yaşayan herkesin hiçbir ayırım olmaksızın hukuken eşit statüde olduğu yönündeki madde, siyasi ve toplumsal hayatın her alanına sirayet etmiştir. Örneğin 29 Kasım 1918'de Azerbaycan Cumhuriyeti Parlamentosu'nun oluşumuyla ilgili Azerbaycan Milli Şurası adına, M. E. Rezulzade'nin imzasıyla yayınlanan seçim kanununda, azınlıkta kalan vatandaşlara da seçilme hakkı tanınacağı ifade edilmiştir. Buna göre 120 kişilik meclisin; 80'i Türk/Müslüman, 21'i Ermeni, 10'u Rus, 1'i Alman ve kalan 6 parlamenterin de farklı teşkilatlarca belirlenmesi öngörülmüştür.²⁷

AHC'de eşit, genel ve gizli seçim hakkı belirlenirken, İslam dünyasında ilk kez cinsiyet farkı gözetilmeksizin eşit oy hakkı öngörülmüştür. Seçim Kanunu'na göre 20 yaşına ulaşmış kadın ve erkeklerin oy kullanma hakları bulunmaktaydı. Demokratik temsil ve eşitlik ilkelerinin en üst düzeyde temini anlamına gelen bu anlayış,²⁸ o dönemin gelişmiş birçok Batılı ülkesinden daha ileri bir demokratik devlet yapısı öngörmekteydi. Örneğin kadınlar seçme seçilme hakkını Fransa'da 1944, Belçika'da 1948, İsviçre'de ise ancak 1971'de

²² Aslında Türk Dünyası'nda AHC'den önce de bağımsız cumhuriyet kurmaya yönelik başka bazı girişimler olmuştur. Bazı kaynaklarda Batı Trakya Bağımsız Hükümeti/Batı Trakya Türk Cumhuriyeti'nin (1913), Alaş Orda Hükümeti'nin (13 Aralık 1917) ve Kırım Halk Cumhuriyeti'nin (27 Aralık 1917) Türk Dünyası'nın ilk cumhuriyetleri olduklarına yer verilmektedir. Gerçekten de tarih olarak önce kurulmalarına rağmen bahsi geçen özellikle de ilk iki cumhuriyetin varlıklarının kısa süreli olması, her üçünün de cumhuriyet rejiminin tam uygulamadan yıkılmış olmaları AHC'nin Türk Dünyası'nın ilk cumhuriyeti olduğu yönündeki görüşün daha fazla kabul görmesine neden olmaktadır. Çünkü AHC demokratik ve laik bir cumhuriyet olarak 23 ay varlığını sürdürmüş ve devlet yapısının gerektirdiği siyasi, ekonomik ve askerî unsurları bizzat uygulama imkânı bulmuştur.

²³ Damirli, a.g.e..

²⁴ Dilara Mehmetoğlu, *Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin Kuruluşunda (1918-1920) Mehmet Emin Resulzade'nin Rolü*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, s. 88.

²⁵ Mehmetov, a.g.e., s. 578-579.

²⁶ Mehmetov, a.g.e., s. 579.

²⁷ Fatma Rodoplu, *Mehmet Emin Resulzade'nin Azerbaycan Tarihi, Rusçadan Türkçeye Çeviri ve Değerlendirmesi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012, s. 5.

²⁸ Asker - Paşa, a.g.e., s. 472.

elde etmişlerdir. Günümüzde dahi bazı İslam ülkelerinde kadınların siyasal karar alma sürecinin dışına itildiği düşünüldüğünde, AHC'nin 100 yıl öncesinde kurumsallaştırmaya çalıştığı demokratik ve eşitlikçi siyasal ve sosyal hayatın değeri daha iyi anlaşılabilir olur. Sonuç olarak AHC'nin en belirgin ve kendinden önceki Türk devletlerinden en bariz farkı; laikliği benimsemiş, ulus-devlet yapısına uygun siyasal yapısıdır.²⁹

1.2. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Yıkılışı (28 Nisan 1920)

1917'de Bolşevik İhtilali'nden sonra komünistler yönetimi hemen ele geçiremediler, 1922'ye kadar iç savaş yaşanmıştır. Ülkelerinde komünizmin yayılmasından endişe eden Batılı ülkelerin iç savaşta Kızıl Ordu'ya karşı eski Çarlık askerlerinden kurulan Beyaz Ordu'ya destek vermeleri ve hatta İngiltere, Fransa, ABD ve Japonya bu desteğini Rusya'ya asker çıkararak da göstermeleri Bolşeviklere ciddi manada zarar vermiş, ancak ilerleyen dönemlerde Kızıl Ordu yavaş yavaş sahaya hâkim olmuştur. Neticede güçlenen Kızıl Ordu, Güney Kafkasya'ya yönelmiş, 28 Nisan 1920'de AHC'yi işgal etmiş ve Azerbaycan'da yaklaşık olarak 70 yıl sürecek olan Sovyet esareti başlamıştır. İşgal ile birlikte AHC kurucuları ve Müsavat Partisi üyeleri için son derece zor bir süreç başlamış; yurt dışına kaçabilenler hayatlarının sonuna kadar çok zor şartlarda sürgün hayatı yaşarken, yakalananların önemli bir kısmı öldürülmüştür. AHC'nin yıkılışı ile Müsavat Partisi lideri ve AHC Milli Şura Başkanı Resulzade için de ömrünün son yıllarına kadar devam edecek muhaceret hayatı başlamıştır. Bir ömür boyu uğruna mücadele ettiği ülkesi, 6 Mart 1955'te hayata gözlerini yumarken de son sözü olmuş ve büyük lider "Azerbaycan" diyerek ruhunu teslim etmiştir. 1953'te katıldığı bir radyo programında sarf ettiği dizeler, Resulzade'nin vatanperverliğini ve ülkesinin bir gün mutlaka yeniden istiklale kavuşacağına olan ümidini yansıtmaktadır âdeta:

*"Sen bizimsin, bizimsin, durdukça bedende can,
Yaşa, yaşa, çok yaşa, ey şanlı Azerbaycan!"³⁰*

Elbette Resulzade'nin yükselttiği bayrak hiçbir zaman inmemiştir. Bilakis o şanlı bayrak, 1991'e kadar bağımsızlık özlemiyle yanan binlerce Azerbaycan Türkü'nün gönül burçlarında dalgalanmış ve bağımsızlığın yeniden ilan edilmesiyle layık olduğu yere tekrar dikilmiştir. Türk Dünyası'nın ve tüm doğu milletlerinin ilk cumhuriyeti olan AHC'nin mirası, Güney Kafkasya'nın en büyük ülkesi Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesini ve gelecek hedeflerini bütünüyle şekillendiren manevi bir güce dönüşmüştür. Bu manevi güç, kendisinden beş yıl sonra kurulan Türkiye açısından da eşsiz bir örnek ve model olmuştur. AHC'nin; demokratik, laik, hukukun üstünlüğüne, güçler ayrılığına ve siyasal katılımı toplumun tüm kesimlerini kapsayacak şekilde genişleten anlayışı; kadın, işçi ve çocuk haklarına verdiği ehemmiyet Türkiye'de de aynı hassasiyetle uygulanmaya çalışılmıştır.

²⁹ Niyazi Qasimov, "Paris Barış Konferansı'nda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Nümayende Heyeti'nin Çalışmaları", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 9, Mayıs 2017, s. 86.

³⁰ Reis Resulzade, "Resulzade'nin Gerçekleşen Arzusu: Azerbaycan Cumhuriyeti 100 Yaşında", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı: 377, Cilt: 63, Mayıs 2018, s. 6.

Atatürk'ün Resulzade'ye hitaben sarf ettiği şu sözler, AHC'nin devlet anlayışının Türkiye'nin kurucu lideri tarafından da benimsendiğinin kanıtıdır: *“Ben dünyaya senden üç sene erken göz açtım. Ama tüm Türk Dünyası'nda ilk kez Türk'ün cumhuriyet ve bağımsızlık bayrağını sen yükselttin. Bayrak inmesin diye onu senin ellerinden alıp Türkiye üzerinde ben salladım. İnmez! Demişsin, bu bayrak aşağı inmeyecektir.”*³¹

Azerbaycan'ın özgürlüğü ve bağımsızlığı için bir ömür mücadele eden Resulzade'nin bu uğurda tüm ailesi de büyük zorluk ve fedakârlık çekmiştir. Kendisi gibi tüm sülalesi de Stalin tarafından sürgüne gönderilen Resulzade'nin oğlu Azer Bey dışında bu muhaceret hayatından dönen olmamış ve torunu Reis Resulzade'nin vurguladığı üzere hiçbirinin mezarı dahi bilinmemektedir.³²

2. Sovyetler Birliği'nin Yıkılışı ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığını Yeniden Kazanmasına Giden Süreç

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile uluslararası sistemin yapısında meydana gelen köklü değişim, dünyadaki tüm devletleri farklı düzeylerde etkilemiştir. Bu süreçte yeni yapının nasıl olacağına ilişkin birçok düşünce ortaya atılmış; örneğin Francis Fukuyama *“Tarihin Sonu”* teziyle liberal demokratik değerlerin zaferini ilan ederken, Charles Krauthammer ise ünlü makalesi *“Tek kutuplu An”* ile Soğuk Savaş'ın bitimiyle dünyanın tartışmasız egemen gücünün ABD olduğunu ileri sürmüştür.³³ Sistemin yapısına ilişkin tüm bu tartışmalara rağmen hemen hemen herkesin üzerinde uzlaştığı en önemli konu ise bu büyük değişim ve dönüşümden en fazla post-Sovyet devletlerin etkileneceği gerçeği olmuştur. Merkezi planlamadan piyasa ekonomisine, komünist sistemden demokrasiye hızlı bir geçiş yapan bu ülkeler 1990'lı yıllarda siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan büyük sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu sorunlara Sovyet Çarlık döneminden itibaren bilinçli olarak yapılan sınır ve nüfus değişikliklerinin neden olduğu etnik ve dini çatışmalar da eklenince, eski Sovyet coğrafyasında kurulan devletler için zorlu bir mücadele süreci başlamıştır. Bir taraftan bağımsızlığını korumaya, güçlendirmeye ve uluslararası alanda tanınırlıklarını arttırmaya çalışan bu devletler, diğer taraftan da Sovyet mirası sorunlarla uğraşmak zorunda kalmışlardır.

2.1. Azerbaycan'ın Bağımsızlığını Yeniden İlanı (İkinci Cumhuriyet)

Azerbaycan 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını yeniden ilan etmiştir. Nasıl ki 28 Mayıs 1918'de Mehmet Emin Resulzade başkanlığındaki AHC'yi ilk tanıyan devlet Osmanlı Devleti olmuşsa, bağımsızlığını yeniden ilan eden ve AHC'nin mirasçısı olan Azerbaycan Cumhuriyeti'ni de ilk tanıyan devlet 9 Kasım 1991'de Türkiye olmuştur. Türkiye o tarihten günümüze kadar Azerbaycan'ın askeri, siyasi ve ekonomik açıdan en önemli destekçisi olmuş ve iki ülke ilişkileri *“Bir Millet İki Devlet”* ülküsüne uygun olarak her geçen

³¹ Yalçın Sarıkaya, “Kederlerden Zaferlere 103. Yılında Azerbaycan Cumhuriyeti”, *Türkgün*, <https://www.turkgun.com/kederlerden-zaferlere-103-yilinda-azerbaycan-cumhuriyeti-makale-151969>, (11.09.2021).

³² Resulzade, *a.g.e.*, s. 6.

³³ Özdaşlı - Kodaman, *a.g.e.*, s. 48-49.

gün gelişmiş, 16 Ağustos 2010'da imzalanan “*Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması*” ve İkinci Karabağ Savaşı'nın ardından imzalanan Şuşa Beyannamesi ile iki ülke arasındaki askeri ittifak resmen kurulmuştur ve “*stratejik ortaklık*” yapı-sı tam anlamıyla inşa edilmiştir.

Bağımsızlığın ilanından sonra Azerbaycan'ın iç ve dış politikasını ve diğer devletler ile ilişkilerini etkileyen en önemli konular; yeni kurulan devletin uluslararası tanınırlığının artırılması, Karabağ'ın işgalinin sona erdirilmesi ve sahip olunan kaynakların en uygun fiyat ve şartlarla küresel enerji piyasasına aktarılması olmuştur. Gerçekten de Azerbaycan bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren izlediği enerji politikası çerçevesinde gerçekleştirdiği enerji projeleri ile ekonomisini ve ordusunu güçlendirmiş ve Güney Kafkasya'nın en büyük devleti haline gelmiştir.

Her ne kadar Azerbaycan Türkleri 70 yıl komünist rejimin baskısı altında yaşasa ve milli kimliklerini unutturmaya yönelik ciddi bir asimilasyon politikasına maruz kalsalar da AHC'nin varlığını, mirasını hiçbir zaman unutmamışlardır. Sovyet idaresinin tüm tazyiklerine rağmen milli kimliklerini muhafaza eden Azerbaycan Türklerinin bu manada toplumsal hafızaları hep taze kalmış ve Sovyetler Birliği'nin yıkılma emarelerini iyice göstermeye başladığı 1980'li yılların ortalarından itibaren Karabağ'da Ermeni ayrılıkçıların başlattığı olaylar Azerbaycan'da bağımsızlık ateşini iyice körüklemiştir. Özellikle 19-20 Ocak 1990'da meydana gelen ve “*20 Yanvar Olayları*” diye bilinen hadiseler, Azerbaycan'ın bağımsızlığına giden süreçte en önemli dönemeçlerden biri olmuştur. Karabağ ve Ermenistan'da yaşayan Türklere karşı saldırılarının artıran Ermenilere Moskova'nın gerekli tepkiyi göstermemesi üzerine 19 Ocak gecesi başlayan gösterilerde, bir kısmını Ermenilerin oluşturduğu Sovyet askerleri kadın, çocuk, yaşlı demeden 150'ye yakın Türk'ü katletmiştir. Bu katliam halkın Moskova'ya olan güvenini tamamen ortadan kaldırmış, Ebülfez Elçibey önderliğindeki Azerbaycan Halk Cephesi'ne (AhC)³⁴ olan desteği artırmıştır. Sonuçta Karabağ'da çatışmaların artması ve “*Moskova'nın adamı*” olarak görülen Ayaz Mutallibov'un bu konuda gerekli adımları atmaması; Muttalibov ve onun nezdinde komünist rejime olan tepkiyi ve halkın bağımsızlık isteğini iyice artırmıştır. Neticede bağımsızlık isteği kitlesel bir hâl alarak Elçibey başkanlığında Azerbaycan Halk Cephesi'ni ortaya çıkarmıştır. Aslında AhC tek bir siyasi hareketi barındırmıyordu. Temel ideolojik görüşü bağımsızlık ve milliyetçilik olmasına rağmen içerisinde sosyal demokratlar, liberaller ve radikal milliyetçiler gibi çok farklı gruplar yer almaktaydı.³⁵

AhC'nin yoğun baskısı neticesinde 18 Ekim 1991'de bağımsızlık ilan edilmiş ve “*Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasa Akti*” kabul edilmiştir. Bu aktin önemi, Çarlık döneminde Azerbaycan'ın hukuksuz olarak işgal edildiğinin, Sovyetler Birliği'nin savaş ilan etmeden yine uluslararası hukuku ağır bir şekilde ihlal ederek bağımsız AHC'yi işgal ettiğinin, 70 yıl

³⁴ Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kısaltması olan AHC ile karışmaması için Azerbaycan Halk Cephesi için metin içinde (AhC) şeklinde bir kısaltma yapılması tercih edilmiştir.

³⁵ AhC'nin bu yapısı, Elçibey'in başta Karabağ sorunu olmak üzere yaşadığı başarısızlıklar sonucunda kısa sürede arkasındaki desteği yitirmesinin de bir nedenidir. Özdaşlı - Kodaman, *a.g.e.*, s. 57.

boyunca Azerbaycan'a karşı sömürge politikası izlendiğinin, doğal kaynaklarının acımasızca sömürüldüğünün³⁶ açıkça dile getirilmesi ve tam bağımsız bir devlet olma hedefinin vurgulanmasıdır. Bununla birlikte bu akit, bağımsızlığını yeniden ilan eden devletin iç ve dış politikada nasıl bir duruş sergileceğinin, özellikle Rusya'ya karşı izlenecek siyasetin de ipuçlarını vermiştir. Nitekim bağımsızlığın ilanından kısa süre sonra Azerbaycan ülkedeki tüm Rus askerî üslerini kapatmış ve Rus askerlerini 1993 yılı itibarıyla ülkeden çıkarmıştır. AHC'nin mirasçısı olunduğunun açıklanması, hem köklü devlet geleneğinin vurgulanması hem de Nihal Atsız'ın da üzerinde durduğu devletlerin "*tarihî sürekliliğinin*" varlığı bakımından son derece isabetli bir karardır. Bu nedenle 18 Ekim 1991'in Azerbaycan'ın bağımsızlığı ilan ettiği tarih değil, daha önce alınan bağımsızlığın yeniden ilan edildiği tarih olduğunun belirtilmesi önemlidir. Qasımlı'nın da ifade ettiği üzere 19. yüzyılda Rusya tarafından işgal edilen hanlıklar düzeninde yaşayan Kafkas Azerbaycanı 1918-20 yıllarında bağımsız devlet kimliğine kavuşmasaydı, Nisan 1920 sonrasında kurulan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve 1991'de bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan Cumhuriyeti olmayacaktı. Bu bakımdan Azerbaycan'ın, Rusya safına ne tür bir kimlikte katılacağı belirsiz kalacağından ve yapay devlet kimliği dahi olmayacağından 1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığı bir soruna dönüşecekti.³⁷ 29 Aralık 1991'de ise 18 Ekim'de Meclis tarafından kabul edilen bağımsızlık kararı halkoylaması ile kabul edilmiş ve bağımsızlık hukuken de tasdik edilmiştir.

Bağımsızlık ilan edildiğinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başında 20 Yanvar Olayları'ndan sonra Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreterliği'ne getirilen Ayaz Mutallibov bulunmaktaydı.³⁸ Mutallibov tipik bir parti "*aparatchik*" idi, yani kayıtsız şartsız Moskova'ya sadık, Moskova'nın talimatlarının dışına çıkmamaya özen gösteren bir anlayışa sahipti ve bu yüzden SSCB'de yaşanan gelişmeleri anlayamamış ve halkının dışında kalmıştı. Bu tutumu sebebiyle de başlangıçta çözülmesi kolay ve olanaklı sorunların büyümesine sebebiyet vermiştir.³⁹ Sovyetler Birliği döneminde Komünist Partisi üyesi olan Mutallibov'un yaptığı en büyük hatalardan biri Karabağ'daki çatışmalar nedeniyle halkın Moskova'ya olan tepkisini görmezden gelerek Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) üye olmak için anlaşma yapması ve dolayısıyla fiilen savaş halinde olduğu Ermenistan ile aynı ortaklık içinde yer almakta hiçbir sakınca duymamasıydı. Bunlara ek olarak Hocalı Soykırımı'nı halktan gizlemesi ve daha bu soykırım şoku atlatılmadan 27 Şubat'ta aralarında BDT Ortak Ordusu'na katılma kararının da bulunduğu bir dizi anlaşmayı imzalaması, zaten halkın çoğunluğunun boykot ettiği bir seçimle iktidara gelen ve bu nedenle "*meşruiyeti*" tartışılan Mutallibov'un sonunu getirmiştir. Muhalefetin baskı-

³⁶ Azerbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi Haqqında Konstitusiyaya Aktı", <http://www.e-qanun.az/framework/6693>, (21.08.2021).

³⁷ Mehmetov, a.g.e., s. 587.

³⁸ Okan Yeşilot, "Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı: Azerbaycan", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 146, Bahar 2021, s. 6.

³⁹ Zeynep Salmanlı, *1991 Sonrası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 22.

sıyla istifa eden Mutallibov'un yerine Yakub Memmedov vekâleten devlet başkanlığı görevine getirilmiştir ve AhC öncesi yaklaşık iki ay ülkeyi yönetmiştir.⁴⁰

7 Haziran 1992'de seçimleri kazanarak devlet başkanı seçilen Ebülfez Elçibey gerek içerde gerekse dışarda ciddi sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde Azerbaycan dış politikasının en önemli ağırlık noktasını Karabağ sorunu, yeni kurulan devletin uluslararası alanda bağımsız hareket edebilme kabiliyetinin artırılması oluşturmuştur. Buna ek olarak sahip olunan hidrokarbon kaynaklarının uluslararası piyasalara en uygun fiyat ve şartlarda satılması için özellikle Batılı ülkeler nezdinden ciddi manada mesai harcanmıştır. Ayrıca Rusya'nın ülkedeki etkisini kırmak da Elçibey'in öncelikleri arasında idi. Bu maksatla Muttalibov'un 21 Aralık 1991'de Alma-Ata Bildirisi ile katılım anlaşması yaptığı BDT üyeliğinin mecliste onaylanmaması için ciddi çaba sarf eden Elçibey, Rus üslerini kapatmış ve Rus askerlerini 1993 yılı itibarıyla ülkeden tamamen çıkarmıştır. Diğer taraftan Elçibey'in daha iktidara gelmeden sık sık dile getirdiği "*Birleşik Azerbaycan*" (Bütöv Azerbaycan) fikri, ülke nüfusunun yarısını Türklerin oluşturduğu İran'da tedirginliğe neden olmuştur. Bu bakımdan Elçibey'in Moskova ve Tahran karşıtı net tutumunun ve Türkiye'ye olan bağlılığının iktidardan indirilmesindeki en önemli nedenlerden biri olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Rusya'nın desteklediği Suret Hüseyinov'un 4 Haziran 1993'te yaptığı darbe ile görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Darbenin, Elçibey'in haziranın ortalarında planlanan İngiltere ziyareti sırasında yapılacak petrol anlaşması öncesi yapılması darbeye Moskova'nın parmağı olduğu yönündeki iddiaları kuvvetlendirmektedir. Nitekim Hüseyinov'un darbenin ardından *Nezavisimaya Gazeta*'ya yaptığı açıklamada, petrol anlaşmasının öncelikle Rusya ile yapılması gerektiğini söylemesi de bu iddiayı doğrulamaktadır.⁴¹ Ayrıca Rusya'nın, Azerbaycan'dan çekilirken bu ülkeye bırakması gereken silahları da darbeci Hüseyinov'a bırakması, darbenin arkasındaki güç hakkında net fikir edinmemizi sağlamaktadır.⁴²

3 Ekim 1993'te iktidara gelen Haydar Aliyev, 50 yılı aşkın bir süre Sovyetler Birliği'nin önemli mevkilerinde bulunmasının verdiği tecrübe ile dış politikada bölgesel dengeleri dikkate alan kararlar almış, özellikle devlet başkanlığının ilk dönemlerinde Rusya ve İran'ı tedirgin edecek adımlar atmaktan itinayla kaçınmıştır. 20 Eylül 1994'te yapılan "*Asrın Anlaşması*" ile Azerbaycan petrollerinin Batılı şirketlerin de dahil olduğu konsorsiyum ile uluslararası piyasalara ulaştırılmasını sağlaması en önemli başarılarından biridir. Bu konsorsiyumda en büyük pay Batılı şirketlerin olsa da Rusya'ya % 10'luk pay vererek bu ülkenin tepkisini azaltmaya çalışmıştır. Rusya'ya karşı denge politikası izleyen Aliyev, ilerleyen dönemlerde Türkiye ile çok daha yakın ilişki kurmuştur.

Ekim 2003'te Devlet Başkanı olan İlham Aliyev de sefeli gibi bölgesel dengeleri dikkate alan bir politika izlemiştir. Temelleri Haydar Aliyev tarafından

⁴⁰ Özdaşlı - Kodaman, *a.g.e.*, s. 52-54.

⁴¹ Yasin Aslan, *Üçüncü Roma'nın Jeopolitik Arzuları*, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara 1996, s. 143.

⁴² Nazım Cafersoy, *Eyalet-Merkez Düzeyinden Eşit Statüye: Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2000)*, ASAM, Ankara Çalışmaları Dizisi, No: 1, Ankara 2000, s. 14.

atılan Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın (BTC) faaliyete başlaması İlham Aliyev dönemine denk gelmiş; TANAP, TAP gibi projelerin de hayata geçmesi ile Azerbaycan ekonomik açıdan hızla gelişmiştir. Karabağ sorununun diplomatik yollardan çözümü için ciddi manada mesai harcayan İlham Aliyev, Ermeni saldırganlığının artması ile askeri seçeneği özellikle son yıllarda daha fazla gündeme getirmiştir. Sonuçta enerji gelirleri ile gelişen ekonomi ordunun gerek kurmay aklı gerekse askeri teçhizat bakımından modernleşmesini sağlamış, bu da Azerbaycan'a 2020'de Karabağ Zaferi'ni getirmiştir.

2.2. Azerbaycan'ın Bağımsızlık Sürecinde Türkiye'nin Tutumu

Türkiye, Azerbaycan'ı 9 Kasım 1991'de tanımıştır. Bu haliyle Türkiye, Azerbaycan'ı dünyada tanıyan ilk ülke olmuştur. Elbette Azerbaycan'ın bağımsızlığını 18 Ekim'den hemen sonra tanınması için Türk kamuoyunun çok ciddi baskısı olmuş ve özellikle Türkiye'nin Türk Dünyası ile ilişkilerinin geliştirilmesinde önemli bir isim olan Alparslan Türkeş bu süreçte devrin hükümeti nezdinde aktif bir politika izlemiştir. Bu dönemde Ermeni işgalinin hızla genişlemesi içerde Azerbaycan'a yönelik hassasiyeti artırmış ve Azerbaycan'ın hızla tanınması için ciddi bir direnç oluşmuştur. Tüm bunlara rağmen devrin hükümeti, her ne kadar çok büyük sorunlarla boğuşsa da kuzeydeki büyük komşunun resmen yıkılmamasından ve böylesi bir adımın ikili ilişkilere zarar vereceği düşüncesinden hareketle Azerbaycan'ı tanıma konusunda daha yavaş ve temkinli adımlar atmıştır. 8 Mart 1991'de Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Volkan Vural'ın bir mülakatta kullandığı cümleler bu tespitimizi doğrular niteliktedir. Vural bu sözleri sarf ettiğinde, üç Baltık ülkesi (Letonya, Estonya, Litvanya⁴³) bağımsızlık yolundaki en önemli virajlardan biri olan Baltık Yolu'nu⁴⁴ çoktan inşa etmiş, diğer Sovyet Cumhuriyetleri'nin birçoğunda da bağımsızlık yolunda önemli adımlar atılmış ve hatta Azerbaycan'da bağımsızlığa giden süreçte en önemli dönemeçlerden biri olan 20 Yanvar Olayları yaşanmış ve Batılı ülkelerde Sovyetler Birliği'nin kesin olarak yıkılacağına yönelik fikir çoktan oluşmuştu. Buna rağmen Vural, Turgut Özal'ın planlanmış ziyaretinin Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yeni ufuklar açacağını, Azerbaycan-Ermenistan çatışmasının Sovyetler Birliği'nin iç sorunu olduğunu ve Türkiye'nin bu meselede *"sığ milliyetçi politikalarından kaçınması"* gerektiğini söyleyebilmiştir.⁴⁵ Dolayısıyla 1990'lı yılların başında Karabağ sorununda Türk politik elitinin duruşunda Sovyetler Birliği'nin çökeceğine yönelik bir beklentinin olmaması ve Batı'nın aksine Sovyetler Birliği'nin içinde bulunduğu durumun iyi analiz edilememesi etkili olmuştur.

⁴³ Hatta Volkan Vural'ın Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinin geleceğine yönelik iyimser düşüncelerini dile getirdiği tarihten hemen hemen yıl önce, 11 Mart 1990'da Litvanya bağımsızlığını ilan etmişti.

⁴⁴ Üç Baltık ülkesinin vatandaşları Molotov-Ribentrop Antlaşması'nın (23 Ağustos 1939) 50. yıl dönümü olan 23 Ağustos 1989'da oluşturdukları 600 kilometrelik insan zinciri ile Sovyet işgalini protesto etmiş ve *"Baltık Yolu"* olarak isimlendirilen bu eylemden yaklaşık olarak iki yıl sonra bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

⁴⁵ Vurghun Hasanlı, "Türkiye Kamuoyunda Azerbaycan'ın Bağımsızlığı (1991 Senesinde Yayınlanan Cumhuriyet, Hürriyet ve Tercüman Gazeteleri Örneğinde)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 12, Ağustos 2017, s. 59.

3. Azerbaycan Dış Politikasını Etkileyen Temel Unsurlar

3.1. Karabağ Sorunu

Karabağ sorunu, Çarlık döneminden itibaren Rusların Güney Kafkasya'ya hâkim olmak için Azerbaycan topraklarında “tampon” bir Ermeni devleti kurmaya yönelik politikalarının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. I. Petro ile imparatorluk sürecine giren Rusya, Türkistan'da ve Kafkasya'da topraklarını Türkler aleyhine sürekli olarak genişletmiştir. 1802'de Gürcistan'ı ele geçiren Ruslar, daha güneye bugünkü Azerbaycan ve Ermenistan -ki o dönemde Ermenistan da bir Türk toprağıdır- topraklarına indiklerinde birbirleri ve İran'daki hanedanlıklarla sürekli mücadele eden otonom Azerbaycan Hanlıkları ile karşılaşmışlardır. O tarihlerde Karabağ ve diğer Azerbaycan topraklarında çok az sayıda Ermeni yaşamaktaydı ve o tarihe kadar bölgede Ermenilere ait bir devlet de var olmamıştı. Azerbaycan topraklarının 19. yüzyılın ortalarından itibaren Ruslar tarafından işgali ve bu toprakların daha sonra Ermenilere verilmesi ile başlayan bu sorun, günümüze kadar Türklere karşı katliam, soykırım ve sürgün gibi birçok hukuksuz hadisenin yaşanmasına neden olmuştur.

Bilindiği gibi İran, kısa süreli kesintiler hariç Gazneliler'den itibaren yaklaşık olarak 1000 yıl (1925'e kadar) Türkler tarafından yönetilmiştir. Büyük Selçuklu, Safeviler, Afşar ve Kaçar hanedanlıkları, Harzemşahlar, Karakoyunlular ve Akkoyunlular İran'da hüküm süren Türk devletleridir. 15. yüzyıldan sonra ise sırasıyla Safeviler, Afşar Hanedanlığı ve Kaçar Hanedanlığı (1925'e kadar) İran'ı yönetmiştir. Afşar Hanı Nadir Şah'ın (1736-1747) ölümünden sonra ise Afşarlar'ın merkezi otoritesi zayıflamış ve Azerbaycan topraklarındaki hanlıklar otonom bir yapıya kavuşmuştur. Elbette daha bağımsız hareket etmekle birlikte bu hanlıkların İran'daki Türk hanedanlığı ile bütün bağlarını kopmamıştı. Rusların Kafkasya'nın güneyine indikleri dönemde Türk Hanlıkları hem birbirleri ile hem de İran'daki Türk hanedanı ile mücadele içerisindediler ve bu durum Rusların kısa sürede Türk topraklarını işgal etmesini kolaylaştırmıştır. Nitekim 1803-1813 arasında yapılan Rus-Kaçar (İran) savaşları neticesinde Karabağ'a bağlı Gülistan köyünde imzalanan Gülistan Antlaşması ile Karabağ, Gence, Şeki, Bakü, Derbend, Kuba ve Talış Hanlıkları Rusya, Güney Azerbaycan hanlıkları ise İran hâkimiyetine bırakılmıştır.⁴⁶ İkinci Rus-Kaçar Savaşı'ndan (1826-28) sonra imzalanan Türkmençay Antlaşması (18 Şubat 1828) ile Gülistan Antlaşması'na ek olarak İrevan ve Nahçıvan hanlıkları da Rusya'ya verilmiştir.⁴⁷ Bu anlaşmalar ile Azerbaycan toprakları Rusya ve İran arasında ikiye bölünmüş ve Aras Nehri iki ülke arasında sınır kabul edilerek Türk coğrafyası parçalanmış ve günümüze kadar devam eden “Azerbaycan'ın bölünmüşlüğü” sorunu ortaya çıkmıştır.

⁴⁶ Ziya Musa Bunyatov, “Azerbaycan”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 4, 1991, s. 320.

⁴⁷ Mehmetov, a.g.e., s. 487.

1828'e kadar varlığını sürdüren İrevan Hanlığı merkez olmak üzere Azerbaycan topraklarında bir Ermeni Devleti kurmak isteyen Ruslar açısından en önemli sorunlardan biri bölgedeki Ermeni nüfusunun azlığı idi. Aslında Azerbaycan topraklarının elde tutulması için bölgeye kendilerine "sadık" Ermenilerin yerleştirilmesi fikri I. Petro'dan itibaren Rus işgal politikasının bir parçasıydı. Hatta I. Petro Kasım 1724'te yayınladığı fermanında, Ermenilerin Azerbaycan'ın Hazar kıyısındaki topraklarına; Bakü, Derbend ve ayrıca Mazenderan ve Gilan gibi bölgelere yerleştirilmesini resmileştirerek, Ermenilerin Rusya'nın Güney Kafkasya'dan İran Körfezi'ne kadar olan bölgeyi ele geçirme planında "beşinci kuvvet" görevini üstleneceğini açığa vurmaktadır.⁴⁸ En nihayetinde Osmanlı Devleti ve Kaçar Hanedanlığı ile yapılan savaşlar Rusların Anadolu, İran ve Rusya'dan Azerbaycan topraklarına Ermenileri yerleştirmek için beklediği fırsatı sunmuş, Türkmençay Antlaşması'nın (1828) 15. maddesine göre Kaçar yönetimi altında yaşayan 50.000, Osmanlı Devleti ile imzalanan Edirne Antlaşması'na (1829) göre ise Osmanlı topraklarında yaşayan 84.000 Ermeni'nin başta Karabağ, Nahçıvan ve İrevan olmak üzere Azerbaycan topraklarına yerleştirilmesine karar verilmiştir. I. Nikolay ise 1828'de Nahçıvan ve İrevan Hanlığı topraklarında "Ermeni Vilayeti" kurulduğunu bir fermanla açıklamış, 1849'da ise bu idari birimin adı "Erivan Eyaleti/Guberniyası" olarak değiştirilmiştir. Yapılan tüm demografik değişikliklere rağmen 19. yüzyılın sonunda Erivan Eyaleti, Bakü ve Gence (Yelizavetopol) eyaletlerinden sonra Türk nüfus bakımından Kafkasya'nın üçüncü büyük eyaleti konumundaydı.⁴⁹ Bu süreçte gerek zorunlu gerekse gönüllü olarak 20. yüzyılın başlarına kadar devam bu nüfus hareketleri neticesinde yaklaşık olarak 1 milyon 300 bin Ermeni Rusya, Anadolu ve İran'dan Kafkasya'ya göç ettirilmiştir.⁵⁰

Azerbaycan topraklarına Ermenilerin yerleştirilmesi ve bu topraklarda yaşayan Türklerin zorla göç ve sürgün edilmeleri Sovyetler Birliği döneminde de devam etmiş ve 1920'de Gökçe ve Zengezur'un da Ermenilere verilmesi ile 114 bin km² olan Azerbaycan'ın yüzölçümü 1991'e gelindiğinde 86 bin km²'ye düşürülmüş ve Türkiye'nin Türk Dünyası ile bağlantısı koparılmıştır. Bunlara ek olarak Nahçıvan'a muhtar cumhuriyet, Dağlık Karabağ'a ise muhtar vilayet statüsü verilerek bu bölgelerin adım adım Azerbaycan ile bağı koparılmaya çalışılmıştır. SSCB'nin yıkılma sürecine girmesi ile birlikte Ermeniler Dağlık Karabağ'ın muhtar statüsünden yararlanarak bölgeyi kademeli olarak ele geçirmiştir.⁵¹

Azerbaycan ve Ermenistan'da yaşayan Türklere yönelik baskı ve sürgünler Stalin'in ölümüne kadar tüm hızıyla devam etmiş, sadece 1948-53 yılları arasında "Türksüz Ermenistan" hedefi ile Ermenistan SSC'de yaşayan yüzbinlerce Türk Azerbaycan topraklarına sürülmüştür.⁵² Stalin'in ölümünden sonra da

⁴⁸ Gaffar Çakmaklı Mehdiyev, "Türksüz Ermenistan İdeolojisinin Sonuçları: Ermenistan'ın Tek Uluslu ve Monoetnik Devlete Dönüştürülme Süreçleri", *Tesam Akademi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, Ocak-Şubat 2017, s. 11.

⁴⁹ Mehdiyev, *a.g.e.*, s. 12.

⁵⁰ Yeşilot, *a.g.e.*, 2008, s. 192.

⁵¹ Alkan, *a.g.e.*, s. 138.

⁵² Mehdiyev, *a.g.e.*, s. 23.

Karabağ'da zaman zaman Türkler ve Ermeniler arasında bazı çatışmalar yaşansa da asıl ciddi sorunlar 1980'li yılların ortalarından itibaren yaşanmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin büyük bir kriz içinde olduğu bu dönemde Gorboçov'un "yeni düşünce" olarak adlandırdığı "glasnost/açıklık" ve "perestrojka/yeniden yapılanma" politikası Karabağ'da çatışmayı iyice artırmış, iki Sovyet cumhuriyetini silahlı çatışmanın eşğine getirmiştir. 1987'de Gorboçov'un üzerinde oldukça etkili bir isim olan Ermeni asıllı ekonomi başdanışmanının Abel Aganbekyan'ın Dağlık Karabağ'ın Ermenilere ait olduğu şeklindeki açıklaması bölgedeki Ermenileri daha da cesaretlendirmiş ve Türklere yönelik saldırılarını artırmıştır. Nitekim bir yıl sonra 1988'de Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Sovyeti, Türk üyelerin katılımı olmaksızın Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne katılma kararı almış, ancak SSCB Yüce Sovyeti bu karara şiddetle karşı çıkmış ve 12 Ocak 1989'da Yukarı Karabağ'da yönetimi devralmıştır.⁵³ 1991'de Sovyetler Birliği'nin çökmesi ve Azerbaycan ile Ermenistan'ın bağımsızlıklarını ilan etmeleri ile Karabağ sorunu iki bağımsız devlet arasında savaş yaşanmasına neden olmuştur. 1991-93 yılları arasında Ermeniler, Dağlık Karabağ ve çevresindeki yedi rayonu işgal etmiş, Mayıs 1992'de Laçin'i ele geçirerek Dağlık Karabağ ile Ermenistan arasındaki kara bağlantısını kurmuşlardır. Taraflar arasındaki çatışmayı kısa süreliğine sona erdiren 5 Mayıs 1994 tarihli Bişkek Ateşkes Antlaşması imzalandığında, Azerbaycan topraklarının % 20'si işgal edilmiş ve 1 milyondan fazla Türk muhacir durumuna düşerek başta Bakü olmak üzere farklı şehirlerde çok ağır şartlarda yaşamaya mecbur bırakılmıştır.

Azerbaycan her ne kadar Karabağ sorununun çözümünde sonuna kadar diplomasi masasından ayrılmaya da özellikle son yıllarda askeri yolla çözümü daha fazla değerlendirmeye almıştı. Birleşmiş Milletler'in (BM) işgali sona erdirmesi için Ermenistan'a gerekli ve etkili bir biçimde baskı kur(a)maması ve hatta Rusya, ABD ve Fransa'nın AGİT Minsk Grubu eş başkanları olmalarına, dolayısıyla tarafsız bir duruş sergilemeleri gerekmesine rağmen Karabağ sorunu ile ilgili BM'de yapılan oylamalarda dahi Ermenistan lehine tavır almaları, bu ülkelerin sorunu çözmek değil işgali meşrulaştırmak için gayret sarf ettiklerini net olarak göstermiştir ve bu noktada askeri çözüm tek seçenek olarak Azerbaycan'ın ajandasında yer almaya başlamıştı. Aslında AGİT Minsk Grubu eş başkanlarının aynı zamanda BM Güvenlik Konseyi üyesi olmaları, Ermenistan'a yönelik baskının artırılması için önemli bir unsur olabilirdi. Hâlihazırda 1993 yılı içerisinde BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı ve "Ermenilerin acilen işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiğini" vurgulayan 822, 853, 874 ve 884 No'lu kararlar bile tek başına söz konusu eş başkanların Ermenistan'a baskı kurması için önemi bir dayanaktı. Ancak eş başkanların Ermeni yanlısı tavırları işgalin sonlanması için ciddi ve kalıcı önlemlerin alınmasını engellemekteydi. Hatta "işgale karşı alındığı" görüntüsü çizen bahsi geçen kararların satır araları incelendiğinde dahi Ermeni tarafgirliğinin bir şekilde cümlelere sirayet ettiği görülür. Bu bakımdan işgalin sanki sadece "Dağlık Karabağ'daki Ermenilerce" yapıldığı, dolayısıyla Ermenistan'ın bu işgalde herhangi bir işti-

⁵³ Araz Aslanlı, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", *Avrasya Dosyası*, Cilt: 7, Sayı: 1, İkbahar 2001, s. 400-401.

raki veya sorumluluğunun olmadığı vurgusunun yapılması önemlidir. BMGK, “işgalin Ermenilerce sona erdirilmesi” ifadesi ile Ermenistan’ı bu hukuksuz girişimlere verilecek tepkinin muhatabı olmaktan kurtarmaya çalışmıştır. Hâlbuki bu kararı alanlar da çok iyi bilmektedir ki bu işgali yapan Rusya, İran ve Batılı ülkelerin maddi ve manevi desteklerini alan Ermenistan’dır. Ayrıca Ermenilerin işgal ettiği topraklardan çıkmaması durumunda herhangi bir yaptırımın öngörülmemesi (Irak’ın Kuveyt’i işgalinde olduğu gibi) sorunun İkinci Karabağ Savaşı’na kadar çözümsüz kalmasında etkili olmuştur.

3.2. Karabağ Sorununda Türkiye’nin Tutumu

1990’lı yılların başında Türkiye, Soğuk Savaş dönemi boyunca SSCB’ye karşı Batı Bloku ile eşgüdümlü olarak sürdürdüğü politikaya resmî düzeyde bütünüyle zarar vermemek için Karabağ konusunda bir müddet Batılı ülkelere benzer bir tutum izlemiştir,⁵⁴ hatta bir süre Karabağ sorununu “Sovyetler Birliği’nin iç sorunu” olarak dahi görmüştür. Ermenistan’ı bağımsızlığı ilan etmesinden kısa süre sonra tanıyan Türkiye, Ermenistan’ın işgale tüm hızıyla devam ettiği bir dönemde bu ülkeye buğday yardımı yapmış ve elektrik vermiştir. Kanımızca Türkiye’nin Ermenistan’a yönelik gereğinden fazla ılımlı yaklaşımı; Ermenistan’ın Azerbaycan ile olan sorunlarını çözeceğine, işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çıkacağına, uluslararası alanda 1915 Olayları’nı “soykırım” olarak tanıtmaya yönelik davranışlarından ve Türkiye’den toprak iddialarından vazgeçireceğine kısaca Ermenistan’ın “ehlileşeceğine” olan inancından kaynaklanmaktaydı. Ancak resmî tavrın aksine, Azerbaycan topraklarının işgali, Türk kamuoyunda ciddi bir tepki oluşturmuş, bu durum zamanla Türk Hükümeti’nin konuyla ilgili daha sert bir resmî söylem geliştirmesine ve Ermenistan’a yönelik daha mesafeli bir yaklaşım izlemesine neden olmuştur. Bu nedenle başlangıçta Azerbaycan-Ermenistan çatışmasında tarafsız bir tutum sergilemeye çalışan devrin hükümeti, ilerleyen dönemlerde Ermenistan karşıtı bir söylem geliştirmek zorunda kalmıştır.⁵⁵

Türkiye’nin Ermenistan’a karşı izlediği yapıcı ve gereğinden fazla ılımlı politikaya rağmen Ermenistan Azerbaycan topraklarını işgalden vazgeçmemiş, hatta Dağlık Karabağ’dan sonra çevresindeki rayonları da işgale başlamıştır. 1993’te Kelbecer’in işgali ile Türkiye, Ermenistan ile sınırları kapatmış ve diplomatik ilişkisini kesmiştir. Türkiye’nin Ermenistan’a yönelik politikasının değişmesinde Azerbaycan topraklarının işgalinin yanı sıra tüm girişimlerine rağmen Erivan’ın asılsız iddialarından vazgeçmemesi de etkili olmuştur. Örneğin 23 Ağustos 1990’da kabul edilen ve Ermenistan Anayasası’nın (1995) dibace bölümünde atıfta bulunulan Bağımsızlık Bildirisi’nin 11. maddesinde Türki-

⁵⁴ Uslu, Sovyetler Birliği’nin yıkılış sürecinde Türk liderlerin, Sovyet faktörü nedeniyle bölge ile politikalarını geleneksel çerçevede tuttuklarını, SSCB’nin yıkılışının Türk makamları açısından bir bakıma endişe kaynağı olduğunu, bunun en önemli nedeninin ise, Türkiye’nin Batı dünyası için öneminin, komünizme karşı kalkan vazifesi gördüğünü düşünmelerinden kaynaklandığını iddia etmektedir. Bkz. Nasuh Uslu, “Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya Politikası Üzerinde Etkili Olabilecek Faktörler”, *Türkler*, Cilt: 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 269.

⁵⁵ Esmâ Özdaşlı, “1990’lı Yıllarda Asılsız Ermeni Soykırım İddiaları ve Türk Dış Politikasına Etkileri”, *Türk Dış Politikası (1990’lı Yıllar)*, Ed. Ömer Kurtbağ - Serkan Kekevi, Berikan Yayınları, Ankara 2020, s. 519-520.

ye'nin doğusu için “Batı Ermenistan” ifadesi kullanılmış, böylece Türkiye'nin toprak bütünlüğünün ve Türkiye-Ermenistan sınırının tanınmadığı da resmi düzeyde dile getirilmiştir. Benzer şekilde Erivan, Türkiye-Ermenistan sınırını tayin eden Moskova ve Kars Anlaşmalarını (1921) da tanımadığını çeşitli düzeylerde yaptığı resmi açıklamalarla ilan etmiş, Ermenistan Parlamentosu 23 Eylül Şubat 1991'de bu antlaşmaları tanımayacağını açıklarken, 1991'de alınan bağımsızlık kararında “Bağımsızlık Bildirisine sadık kalınacağı” vurgulanmıştır. Bu bakımdan Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkileri kesmesinde Karabağ işgali kadar Ermenistan'ın Türkiye'ye yönelik saldırgan politikaları da etkili olmuştur. Tüm bunlara rağmen Türkiye'de bazı çevreler, Ermenistan'ın bu saldırganlığını göz ardı edip “Azerbaycan'ın iki ülke ilişkilerini ipotek altına aldığı” yönündeki gerçek dışı suçlamalarda bulunabilmektedirler. Hâlbuki Türkiye, 1991'de Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıdığında Ermenistan, Azerbaycan topraklarını zaten işgal etmekteydi ve ilişkilerin kesildiği 1993'e kadar da bu saldırgan politikasından hiçbir şekilde ödün vermemiştir. Hatta Hocalı Soykırımını gerçekleştirdiğinde dahi Türkiye, Ermenistan ile ilişkilerini bütünüyle kesmemiştir. Eğer Türkiye'nin Ermenistan sınırını kapatmasının tek nedeni Azerbaycan topraklarının işgali olsaydı, 1991'de daha işgal devam ederken Türkiye'nin Ermenistan'ı tanımaması gerekirdi.⁵⁶

Aslında Ermenistan'ın 2 Nisan 1993'te Dağlık Karabağ dışındaki Kelbecer'i işgali sadece Türkiye'nin sınırı kapatması ile sonuçlanmamış, ayrıca Ermenilerin özellikle Batılı ülkelerde yaptığı “mazlum Hristiyan halkın kurtuluş mücadelesi propagandasına” da ciddi zarar vermiştir. Çünkü o tarihe kadar Türk topraklarının işgalini meşrulaştırmaya çalışan Ermeni lobisi “dini motifleri” de kullanarak uluslararası topluma Karabağ'da yaşananların bölgesel ve “mazlum” Ermeni halkının kurtuluş mücadelesi olduğu yalanı üzerinden seslenmekteydi. Bu nedenle Kelbecer'in işgali Ermenilerin gerçek niyetini daha net ortaya koymuş, işgalin Büyük Ermenistan hayalinin bir parçası olduğunu kanıtlamıştır. Zaten 1993 yılı içerisinde BMGK'nin Karabağ ile ilgili aldığı dört kararın da Kelbecer'in işgali sonrasına denk gelmesi de işgalin Dağlık Karabağ'ın dışına yayılmasına verilen bir tepkidir. Örneğin 30 Nisan 1993'te alınan 822 sayılı karar 2 Nisan 1993'te Kelbecer'in işgali sonrası, 29 Temmuz 1993 tarihli 853 sayılı karar 23 Temmuz'da Ağdam'ın işgali sonrası, 14 Ekim 1993'te alınan 874 sayılı karar Fuzuli, Cebrail ve Gubadlı'nın işgali sonrası ve 12 Kasım'da alınan 884 sayılı karar ise Zengilan'ın işgali üzerine alınmıştır. O zaman şöyle bir soru da akla gelebilir. Eğer Ermeniler işgali Dağlık Karabağ ile sınırlı tutsalardı ve Laçın koridorunu açmak ve Dağlık Karabağ'ın güvenliğini sağlamak için işgali çevre rayonlara yaymasalardı, BMGK üyeleri Ermeni işgaline karşı bu kararları alırlar mıydı? Alınan kararların tarihi net olarak göstermektedir ki, Minsk Grubu eş başkanları dahi BMGK üyeleri işgal Dağlık Karabağ ile sınırlı tutulsaydı büyük ihtimalle hiçbir adım atmayacaklardı. Dolayısıyla Ermenistan'ın gücüyle orantısız bu işgalci zihniyeti, Batılı ülkelerde zorlamayla da olsa birtakım cılız tepkilerin oluşmasına neden olmuştur. Bununla birlikte daha Kelbecer işgal

⁵⁶ Özdaşlı, a.g.e., 2020, s. 521.

edilmeden, Mayıs 1992'de Laçın'ın işgaliyle Ermenistan ile Dağlık Karabağ arasında bağlantı kurulması ve devamında işgalin Dağlık Karabağ'ın ötesine geçmesi ile Azerbaycan yaşananların "masum Hristiyan Ermenilerin" kurtuluş mücadelesi olmadığını, "denizden denize Büyük Ermenistan" hayalinin bir parçası olduğunu uluslararası topluma daha rahat anlatabilme imkânına kavuşmuştu.

3.3. Azerbaycan'ın Enerji-Politikği ve Türkiye

Her şeyin merkezden planlandığı komünist sistemde tüm cumhuriyetlerin ekonomik yapısı Sovyet sistemi ile bütünleştirilmiş, bu durum 1991'de post-Sovyet coğrafyada kurulan devletlerin siyasi ve ekonomik açıdan Rusya'dan bağımsız hareket etmelerini engelleyen en önemli unsurlardan biri olmuştur. Sovyetler Birliğı döneminde "bölgeleri birbirlerine bağlama" politikası gereğı cumhuriyetler arasında yapılan yüksek düzeyli ticaret hem her cumhuriyeti Moskova'ya bağlamış hem de diğeri Sovyet Cumhuriyetleri'ni birbirlerine bağımlı hale getirmiştir.⁵⁷ Bunun dışında bu bölgelerin tüm dünya ile bağlantısı ve ticareti de Rusya üzerinden sağlandığı için tüm demiryolları ve boru hatları da Rusya'ya doğru inşa edilmiştir. Dolayısıyla Türk cumhuriyetleri yeni yollar ve boru hatları inşa edene kadar dünya pazarına ulaşma konusunda Rusya'ya bağımlı olmuşlardır.⁵⁸ Hatta geçmişten miras kalan Moskova merkezli ekonomik sistemin gerekli kıldığı Rusya'ya aşırı bağımlılık, bazı devletlerde günümüzde bile çok ciddi boyutlara ulaşmış durumdadır. Özellikle 1993'te ilan ettiği "Yakın Çevre Doktrini" sonrasında eski yaşam alanı olarak gördüğü bölge devletlerindeki etkisini korumak ve artırmak için boru hatlarını ve ulaşım kanallarını bir "şantaj" unsuru olarak kullanan Moskova, bu sayede doğal kaynakların küresel piyasalara ulaştırılmasında da söz sahibi olmayı hedeflemektedir. Gerçekten de Azerbaycan dâhil hidrokarbon zengini bölge devletleri Moskova'nın boru hatları üzerindeki hakimiyeti nedeniyle uzun yıllar kaynaklarını değerinin çok altında Rusya'ya satmak zorunda kalmışlar, ilerleyen dönemlerde ise Rusya'nın devre dışı bırakıldığı yeni hatların inşa edilmesi ile "boru hattı baskısından" kısmen de olsa kurtulmuşlardır.

1848'de dünyada sanayi yöntemiyle ilk petrol üretiminin yapıldığı, 1924'te ise açık denizde (offshore) ilk petrol aramalarının yapıldığı Azerbaycan, gerek Çarlık Rusya'nın gerekse Sovyet Rusya'nın ülke içi enerji ihtiyacının önemli bir kısmını tek başına karşılamakta iken, bu dönemlerde yapılan enerji ihracatının da en önemli kaynağı durumundaydı. Yüzyıllarca Azerbaycan'ın zenginliklerini sömüren Rusya, hem boru hatları üzerinde tekel kurmuş hem de üretim tesislerine yeterince yatırım yapmayarak başka bir emek ve kaynak hırsızlığına da imza atmıştır. Bu duruma bir de Sovyet döneminde petrol endüstrisinde çalışan kalifiye elemanların bilinçli olarak çoğunlukla Slav asıllılardan seçilmesi ve bu kişilerin önemli bir kısmının 1991'den sonra Azerbaycan'dan ayrılması eklenince, 1991'de bağımsızlığını yeniden kazanan Azerbaycan açısından şöyle vahim bir sahne ortaya çıkmıştır: Kaynağı

⁵⁷ Özdaşlı, a.g.e., 2020, s. 29-30.

⁵⁸ Dinçer Taşçıkâr, "Orta Asya'daki Ekonomik Reformlar ve Yeni Büyük Oyun", Alaeddin Yalçınkaya (der.), *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1998, s. 235.

olan ancak bu kaynağı verimli şekilde işleyebilecek modern tesislere ve yeterli kalifiye elemana sahip olmayan, ayrıca bu kaynakları isteği şekilde küresel piyasalara ulaştırabilecek boru hatları bulunmayan bir ülke. Bu öylesi bir kötü tablo idi ki, 2000'li yılların ortalarına kadar doğalgaz üretimi ülke içi talebi dahi karşılamayacak düzeye inmiş ve doğalgaz ithal edilmek zorunda dahi kalınmıştır. Dünyanın en zengin doğalgaz kaynaklarına sahip ülkesi Azerbaycan'da 2007 yılına kadar üretilen doğalgaz ülke içi talebin sadece % 40'ını karşılayabilmiş ve 1990-95 yılları arasında Türkmenistan ve İran'dan, 2000-2006 yılları arasında ise Rusya'dan doğalgaz ithal edilmiştir. 2007'den itibaren doğalgaz ülke içi talebi ancak karşılayacak duruma gelmiştir.⁵⁹

Tüm bu olumsuzluklara rağmen Azerbaycan bağımsızlığını yeniden kazandığı 1991'den itibaren sahip olduğu kaynakları en uygun şart ve fiyat üzerinden küresel piyasalara ulaştırmak için büyük gayret göstermiştir. Bunun için öncelikle Rusya'nın büyük oranda devre dışı bırakıldığı, ancak bütünüyle küstürülmediği uluslararası projelerin hayata geçirilmesi gerekmektedir. 20 Eylül 1994'de imzalanan "Asrın Anlaşması" ile Azerbaycan'ın en önemli petrol sahaları olan Azeri, Çıralı ve Güneşli sektörlerindeki petrolün önde gelen küresel enerji şirketlerinden oluşturulacak konsorsiyum ile işletilmesine karar verilmiştir. Anlaşmada Rusya'ya da % 10'luk pay verilerek Elçibey'in iktidardan indirilmesinin bir nedeni olan Rusya'nın enerji projelerinden bütünüyle dışlanması yönündeki adımlara da son verilmiştir. Nitekim tecrübeli siyasetçi Haydar Aliyev bir taraftan Asrın Anlaşması'na dâhil ederek Rusya'dan gelebilecek tepkileri azaltmaya çalışırken, diğer taraftan da enerjiyi alternatif güzergâhlardan ihraç etmek için Batılı şirketlerle temaslarını artırmıştır. Bu açıdan 1999'da anlaşması yapılan BTC'yi, Aliyev'in Rusya ile Batı arasındaki hassas dengeyi gözetken diplomasinin bir eseri olarak görmek gerekir. Asrın Anlaşması'nda Rusya'ya verdiği pay ile kendisine enerji politikasında manevra alanı açan Aliyev, Moskova'ya rağmen Batılı enerji şirketleri ile Türkiye'den TPAO'nun katıldığı BTC'nin işletme faaliyetlerini yürütecek olan BTC Co. Şirketi'nin kurulmasını başarmıştır.⁶⁰

Her şeyden önce o tarihlerde Azerbaycan topraklarının % 20'si işgal eden Ermenistan'ın stratejik ortağı Rusya idi ve Rusya ile yaşanacak derin bir çatışma Ermenistan'ın işgali genişletmesi için fırsat yaratabilirdi. O dönemde askeri gücü yetersiz olan ve siyasi açıdan oldukça kırılğan bir yapı üzerinde duran Azerbaycan açısından yeni bir Ermeni saldırısının sonuçları çok ağır olabilirdi. Dolayısıyla Aliyev'in iktidarının ilk yıllarında, Rusya ile Batı arasındaki hassas terazinin ibresinin görünürde Moskova'yı işaret etmesini de Ermeni işgalini ve bu işgalde Rusya'nın etkisini göz ardı ederek anlayabilmek mümkün değildir. Nitekim ilerleyen yıllarda enerji gelirleriyle gelişen ekonomisini ordunun modernizasyonuna yönlendiren Aliyev, Batı ve Türkiye ile ilişkilerinde Rusya'nın tepkisine neden olabilecek adımlar atmaktan da

⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Esmâ Özdaşlı, "Bir Dış Politika Aracı Olarak Azerbaycan'ın Enerji Güvenliği ve Politikası", *Türkiz*, Yıl: 8, Sayı: 45, Kasım 2017, s. 68-72.

⁶⁰ BTC Co.'nun hissedarları şunlardır: BP (Birleşik Krallık) %30.1, SOCAR (Azerbaycan) %25, Chevron (ABD) %8.9, StatoilHydro (Norveç) 8.71, TPOA (Türkiye) %6.53, ENI (İtalya) %5, TOTAL (Fransa) %5, ITOCHU (Japonya) % 3.4, INPEX (Japonya) %2.5, CONOCOPHLLIPS (ABD) %2.5, AMEREDA HESS (ABD) %2.36.

çekinmemiştir. İlham Aliyev'in devlet başkanlığına denk gelen bir dönemde 2006 yılında faaliyete geçen BTC ile Azerbaycan petroleri Gürcistan ve Türkiye yoluyla Akdeniz'e, oradan da tankerlerle küresel piyasalara ulaşmaktadır. Toplam uzunluğu 1776 kilometreyi bulan ve 1076 kilometresi Türkiye'den geçen BTC, sadece Azerbaycan ekonomisine büyük katkı yapmakla kalmamış, aynı zamanda Çarlık döneminden itibaren boru hatlarının hep Rusya'ya doğru inşa edilmesi, böylece kaynak ülkelerin Moskova'dan bağımsız enerji politikası yürütmelerini engellemeye yönelik politikaya da darbe vurmuştur.

3.3.1. Türkiye-Azerbaycan Enerji İş Birliği'nin Avrupa'nın Enerji Güvenliğine Katkıları

1991'de bağımsızlığını geri kazanmasından sonra Azerbaycan'ın Türkiye ile enerji alanında yaptığı iş birliği her iki ülkeye de hem ekonomik hem de stratejik faydalar sağlamıştır. Dolayısıyla iki ülke enerji ortaklığı, karşılıklı yarara dayanmakta ve kazan-kazan politikası çerçevesinde yürütülmektedir. Öncelikle bu iş birliği her iki ülkeye de Rusya karşısında önemli kazanımlar sağlamış; Azerbaycan Moskova'nın "boru hattı" şantajını göz ardı etme imkânına kavuşurken, Türkiye ise Azerbaycan ile kaynak çeşitliliği yaparak Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltma olanağı yakalamıştır. Bununla birlikte yine bu iş birliği, Azerbaycan'a kaynaklarını değeri üzerinden satma imkânı verirken, Türkiye'nin de "enerjide geçiş ülkesi" olma politikasına büyük katkı sağlamıştır.

Türkiye'nin 20 şehrinden geçen Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi (TANAP), Azerbaycan'ın en zengin doğalgaz sahaları olan Şahdeniz-II yatağından ve Hazar Denizi'nin güneyindeki diğer sahalardan çıkan doğalgazın öncelikle Türkiye'ye, devamında ise Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP) ile Avrupa'ya gaz akışını sağlamaktadır. TAP, TANAP ve Güney Kafkasya Doğalgaz Boru Hattı (SCP) ile Güney Gaz Koridoru'nu oluşturmaktadır. Ardahan'ın Türkgözü köyünden başlayan TANAP, Edirne'nin İpsala ilçesinde son bulmaktadır. TANAP 2018'de faaliyete geçerken, Aralık 2020 itibarıyla Azerbaycan doğalgazı TAP üzerinden doğrudan İtalya'ya ulaşmış bulunmaktadır. TANAP'ın devamı niteliğinde olan ve toplam uzunluğu 878 km. olan TAP; Yunanistan, Arnavutluk ve Adriyatik Denizi üzerinden İtalya'ya gaz sevkiyatı yapmaktadır. TANAP Türkiye'nin, TAP ise Avrupa'nın enerji güvenliğine ve arz kaynaklarının çeşitlendirilmesine büyük katkı sağlamıştır.⁶¹ Dolayısıyla TAP Avrupa'nın Rusya'ya enerji bağımlılığını azaltan önemli bir seçenek haline gelmiş, bu nedenle de TANAP ve TAP'ı Avrupa Birliği de desteklemiştir. Avrupa Komisyonu'nun 31 Temmuz 2018'de enerji projelerini destekleyen CEF Energy programından TANAP'a 5 milyon avro hibe tahsis etmesi de bu durumu kanıtlamaktadır.⁶²

Özellikle 2014'te Kırım'ın işgali sonrası Avrupa'nın Rusya'ya enerji bağımlılığının kendisi açısından ne denli ciddi bir güvenlik sorunu haline geldiğini bir kez daha göstermiştir. Bulgaristan, Slovakya, Finlandiya gibi AB ülke-

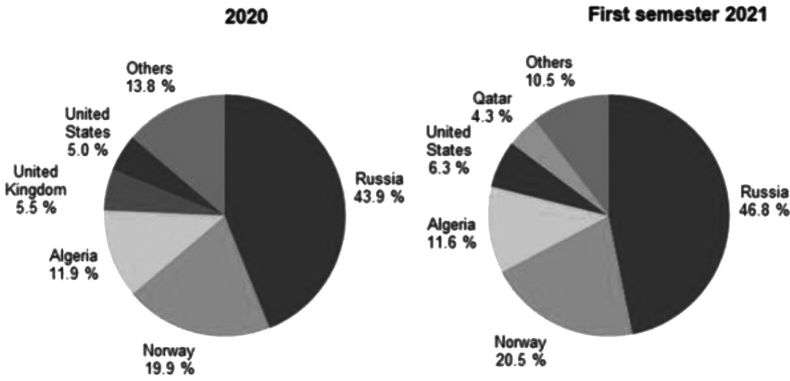
⁶¹ "Güney Gaz Koridoru'nda Büyük Adım: TANAP ve TAP Birleşti", <https://www.tanap.com/media/basin-bultenleri/guney-gaz-koridorunda-buyuk-adim-tanap-ve-tap-birlesti/>, (11.07.2021).

⁶² Murat Temizer, "Avrupa Komisyonu'ndan TANAP'a 5 Milyon Avro Hibe", Anadolu Ajansı, 31 Temmuz 2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/avrupa-komisyondan-tanap-a-5-milyon-avro-hibe/1218406>, (11.06.2021).

lerinde doğalgazda Rusya'ya olan bağımlılık neredeyse yüzde yüzlere kadar çıkmış olması birliğin Kırım'ın işgaline karşı net bir tavır alınamamasında ve Rusya'ya karşı ciddi manada bir ambargo uygulanamamasında oldukça etkili olmuştur. Nitekim Kırım'ın işgalinin ardından AB ülkeleri Rus gazının ithalatını azaltacaklarını açıklamış, 2015'te ithalatta az da olsa düşüş yaşanmış ancak 2016 ve 2018 dönemlerinde birliğin Rusya'dan aldığı gaz yeniden artmıştır. Özellikle AB'nin lokomotif gücü Almanya'da bu oranın % 50'ye yakın olması, Berlin'in Moskova'yı daha kısıp sesle tenkit etmesine neden olmuştur.

Aslında uzun yıllardır Brüksel'in üye ülkelerin birlik dışındaki herhangi bir ülkeye enerji bağımlılığını % 30'un altına düşürme gibi bir hedefi olsa da sadece 2020 ve 2021 yılları bile AB'nin bu hedefin çok uzağında olduğunu göstermektedir. Her iki dönemde de Rusya'ya olan doğalgaz bağımlılığı % 50'ye yakındır.⁶³ Dolayısıyla Rusya yaşana tüm çatışmalara rağmen AB'nin en büyük doğalgaz satıcısı olma özelliğini hale korumaktadır.

Extra EU imports of natural gas from main trading partners, 2020 and first semester 2021
(share (%) of trade in value)

Source: Eurostat database (Comext) and Eurostat estimates

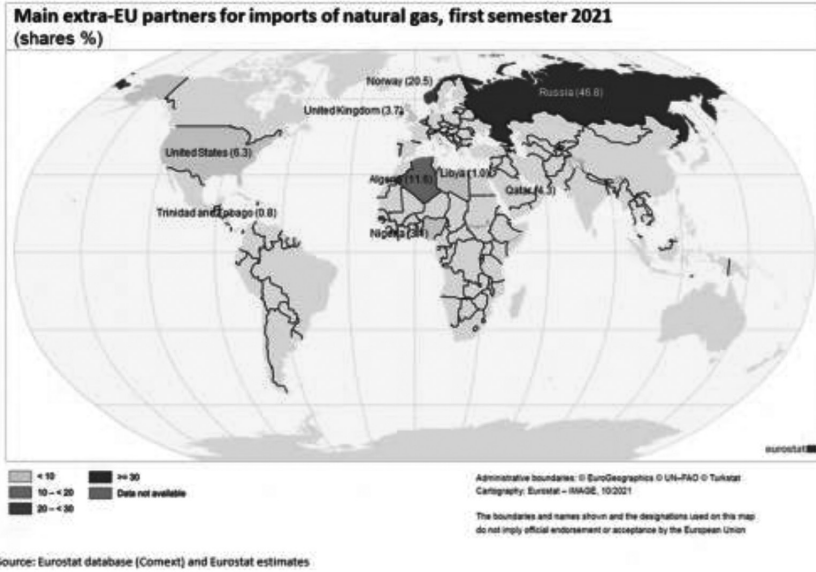
eurostat

Kaynak: Eurostat, <https://ec.europa.eu/eurostat>, (12.09.2021).

Dünyanın en büyük doğalgaz ihracatçısı Rusya'nın geçmişte enerji kartını cesurca kullandığı birçok örneğin varlığı, Brüksel'in Moskova'ya olan enerji bağımlılığını birlik açısından ciddi bir tehdit olarak görmesine neden olmaktadır. Batı eğilimli politikaları nedeniyle Ukrayna'da 2006'da yaşanan gaz krizi, 2009'da yine Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan çatışma sonrası Rusya'nın Ukrayna'ya olan gaz akışını kesmesi ile Doğu ve Orta Avrupa'daki bazı ülkelerin doğalgaz sıkıntısı çekmesi Rusya'nın enerji kozunu dış politik hedefleri için kolayca uygulayabileceğine dair yakın döneme ait birkaç örnektir. Rus-

⁶³ "EU Imports of Energy Products-Recent Developments", Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_imports_of_energy_products_-_recent_developments#Main_suppliers_of_natural_gas_and_petroleum_oils_to_the_EU, (12.09.2021).

ya'nın enerjiyi bir silah gibi kullanmaya yönelik hamlelerine Kırım'ın işgali sonrası da devam etmesi Avrupa'nın alternatif kaynak ülkelere yönelmesinde itici güç olmuş, bu süreçte Azerbaycan "güvenilir kaynak ülke", Türkiye ise "güvenilir geçiş ülkesi" olarak AB'nin enerji güvenliği açısından dikkate değer aktörler haline gelmişlerdir. Bu nedenle Brüksel, TAP'ın da faaliyete geçmesiyle özellikle Ermeni lobbiesinin kışkırtmalarıyla izlediği Türk karşıtı politikaları devam ettirmeye çalıştığında artık "enerji güvenliği"nin Azerbaycan ve Türkiye ile daha fazla güçlendiğini dikkate almak zorunda kalacaktır.

Kaynak: Eurostat, <https://ec.europa.eu/eurostat>, (12.09.2021).

Tabi ki burada şu vurguyu da yapmak gerekir. Rusya sadece hidrokarbon kaynakları ile değil, aynı zamanda sahip olduğu boru hattı ağlarıyla da küresel enerji piyasasının en önemli aktörlerinden biridir ve kaynak zengini ancak boru hattı olmayan devletleri bu hatlar üzerinden baskı altında tutmaya çalışmaktadır. Boru hattı diplomasisi diyebileceğimiz bu güç ile Moskova, özellikle 1990'ların başında Azerbaycan'ın da dâhil olduğu kaynak zengini olan ancak Sovyet politikaları nedeniyle kaynağını satabilecek hatta sahip olmayan ülkelere karşı ciddi baskı oluşturmuş, bu ülkelerin kaynaklarının piyasasının çok altında fiyatlardan alarak başka bir haksız kazanç elde etmiştir. Bu haksız rekabete o dönemde en fazla tepki gösteren liderlerden biri Türkmenistan Devlet Başkanı Türkmenbaşı olmuştur. Ona ait sözler üzerinden o dönemde alternatif boru hatlarına sahip olmayan Türk devletlerinin yaşadığı iktisadi kaybı net olarak anlatmak mümkündür. Rusya'nın baskısından kurtulmak isteyen Türkmenistan 1990'lı yıllarda mali bakımdan sadece Rusya'nın değil İran'ın da benzer yaklaşımlarına maruz kalmıştır. Türkiye'ye doğalgaz satmak

isteyen Türkmenbaşı Moskova ve Tahran'ın boru hattı şantajına şu sözlerle tepki göstermiştir: “Biz İran’a yılda 8 milyar metreküp doğalgaz satıyoruz. Siz de onlardan alıyorsunuz. İnşallah size de doğalgaz veririz.” Ocak 2020’ye ait şu rakamlar hem Türkmenistan’ın hem de Türkiye’nin uğradığı mali kaybı net olarak ortaya koymakta, Türkmen liderin bu serzenişinde ne denli haklı olduğunu göstermektedir.⁶⁴ Bahsi geçen tarihte Türkmenistan’ın İran’a yaklaşık olarak 30 dolara, Rusya’ya ise 45 dolara sattığı gaz Türkiye’ye 90-110 dolar arasında değişen fiyatlarla gelmiştir.⁶⁵

Tüm bu bilgiler dikkate alındığında Türkiye-Azerbaycan enerji iş birliğinin, hem Azerbaycan’ı Rusya’nın “boru hattı” baskısından kurtardığını, hem de ekonomik, siyasi ve askerî açıdan gelişmesine büyük katkı sağladığını söyleyebiliriz. Çünkü 1990’lı yıllarda Azerbaycan topraklarının yaklaşık olarak % 20’sini işgal eden Ermenistan Rusya, İran ve Batılı ülkelerce desteklenmekteydi. Bu işgalin sona erdirilmesi için Azerbaycan’ın siyasi, askerî ve ekonomik açıdan gelişmesi gerekmektedir ve Azerbaycan isabetli bir strateji ile 1990’lı yılların başından itibaren Batılı enerji şirketleri ile geliştirdiği iş birliği ile kaynaklarını Rusya’ya devre dışı bırakarak küresel piyasalara ulaştırmayı başarmış, enerjiden elde edilen kaynağın önemli bir kısmını da ordunun modernizasyonuna yönlendirmiştir. Azerbaycan’a 2020’de hak ettiği zaferi getiren de izlenilen başarılı enerji politikası ve buna bağlı olarak askeri gücün tahkim edilmesidir. Türkiye ise Azerbaycan’ı bağımsızlığını yeniden kazandığı 1991’den itibaren her açıdan desteklemiş, bir taraftan Azerbaycan ordusunun teknolojik açıdan ve modern askerî eğitim ile gelişmesine katkı sunarken, diğer taraftan da siyasi ve diplomatik alanda verdiği destekle uluslararası enerji şirketleriyle ve Batılı ülkelerle temas kurmasını kolaylaştırmıştır.

Sonuç

28 Nisan 1920’de AHC’nin Bolşevik tarafından işgal edilmesinden yaklaşık olarak 70 yıl sonra onun mirasını devralan Azerbaycan Cumhuriyeti 18 Ekim 1991’de bağımsızlığını yeniden ilan etmiştir. Büyük bir mücadeleyle kazanılan istiklalden sonra Azerbaycan iç ve dış politikada çok sayıda sorunla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Her şeyden önce bu dönemde topraklarının bir kısmı işgal edilmişti ve Ermenilerin saldırıları da devam etmekteydi. Bunun yanı sıra Azerbaycan, yeni kurulan her devletin karşılaştığı siyasi ve ekonomik sorunlarla mücadele etmek ve merkezi planlamadan serbest piyasa ekonomisine geçişin sancuları ile de baş etmek zorunda kalmıştır. Sonuçta Sovyetler Birliği’nden devralınan kötü miras, bağımsızlığın ilk yıllarında çok ciddi siyasi, ekonomik ve askerî sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Karabağ Savaşı neticesinde Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü saldırı altında kalmış ve işgale uğramıştır. Ateşkes antlaşması imzalandığında ülkenin yaklaşık % 20’si işgal edilmiş ve bir milyona yakın Türk yurtlarından edilmiştir. Aslında 1990’lı yılların başlarında Azerbaycan kamuoyunda az da olsa BM’nin ve AGİT’in sorunu

⁶⁴ Esmâ Özdaşlı, *İsrail’in Orta Asya (Türkistan) Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri*, Nobel, Ankara 2020, s. 166.

⁶⁵ “Türkmenbaşı: Gazi Bizden Alın”, *Milliyet*, 08.01.2002, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/gazi-bizden-alin-5228608>, (21.08.2021).

barışçıl yollarla çözeceğine dair inanç vardı. Ancak kısa sürede özellikle BM tarafından sorunu çözmekle görevlendirilen AGİT Minsk Grubu Eş Başkanları'nın (Fransa, Rusya ve ABD) açıkça Ermeni yanlısı tavırları, statükonun devamını sağlamak ve işgali meşrulaştırmaya yönelik adımları diplomatik yolla çözümün mümkün olmadığını göstermiş ve Azerbaycan açısından askeri çözüme tek seçenek haline getirmiştir. Bu anlayışla Azerbaycan, ekonomisinin en önemli girdisi olan enerji gelirlerini ordusunu güçlendirmek için harcamış ve İkinci Karabağ Savaşı'na gelindiğinde gerek askeri-teknoloji gerekse kurmay aklı açısından Ermenistan'ın çok ilerisinde gelişmiş bir orduya sahip olmuştur. Özellikle Nisan 2016'da yaşanan Dört Gün Savaşları Azerbaycan ordusunun kendisini sahada test edebileceği önemli bir deneyim olmuştur. Bu savaşta 1994'ten sonra ilk defa Ermenilerce işgal edilen bazı stratejik tepeleri ele geçiren Azerbaycan, temas hattında kendi lehine değişiklik yapmıştır. Dolayısıyla Dört Gün Savaşları hem Azerbaycan hem de Ermenistan açısından psikolojik bir eşik olmuş, Azerbaycan askeri yolla çözüme ulaşabileceğini görmüş ve Rusya'nın desteğini alan Ermenistan'ın yenilemeyeceği mitini de yıkmıştır.

Türkiye Azerbaycan'ın bağımsızlığını geri kazanmasından sonra siyasi, ekonomik ve askeri açıdan sürekli olarak desteklemiştir. İki ülkenin enerji alanında sürdürdüğü iş birliği neticesinde Türkiye hem ihtiyaç duyduğu enerjinin önemli bir kısmını temin ederek özellikle Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmış hem de doğudan batıya, kuzeyden güneye inşa edilen boru hatları ile ihracatçı ve ithalatçı ülkeler arasında "güvenilir geçiş ülkesi" olma stratejisini güçlendirmiştir. Özellikle TAP'ın işleme açılması ile Türkiye ve Azerbaycan, Avrupa'nın enerji güvenliği açısından kilit ülkeler haline gelmişlerdir. Bu bakımdan sahip olduğu eşsiz konumunu izlediği başarılı enerji diplomasisi ile bir güce dönüştürmeyi başaran Türkiye'nin "enerjide doğal köprü" olma hedefi açısından Azerbaycan'ın katkıları büyüktür.

Kaynaklar

- ALKAN, Akın. *Karadeniz Güvenliği*, Nobel Yayınları, Ankara 2006.
- AKİFOĞLU, Vugar: "Azerbaycan'da Milli Direniş (1917-1930)", *DTCF Dergisi*, Cilt: 57, Sayı: 2.
- ASKER, Ali - PAŞA, Elnur, "Birinci Cumhuriyet Dönemi Azerbaycan'da Parlamentarizm Kültürü", *100. Yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Uluslararası Kongre Kitabı*, Ed. Mehmet Topal ve Rza Mammadov, Eskişehir 2018.
- ASLANLI, Araz: "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", *Avrasya Dosyası*, Cilt: 7, Sayı: 1, İlkbahar 2001.
- BUNİYATOV, Ziya Musa: "Azerbaycan", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 4, 1991.
- CAFERSOY, Nazım: *Eyalet-Merkez Düzeyinden Eşit Statüye: Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2000)*, ASAM, Ankara Çalışmaları Dizisi, No: 1, Ankara 2000.
- CASSESE, Antonio: *Self Determination of Peoples: A Legal Reappraisal*, Cambridge University Press, 1995.
- DAMİRLİ, Mehman A.: "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920)", [https://www.tarih-tarih.com/?Syf=26&Syz=357502&/Azerbaycan-Halk-Cumhuriyeti-\(1918-1920\)-/-Dr.-Mehman-A.-Damirli-\(10.09.2021\).](https://www.tarih-tarih.com/?Syf=26&Syz=357502&/Azerbaycan-Halk-Cumhuriyeti-(1918-1920)-/-Dr.-Mehman-A.-Damirli-(10.09.2021).)
- HASANLI, Vurghun: "Türkiye Kamuoyunda Azerbaycan'ın Bağımsızlığı (1991 Senesinde Yayınlanan Cumhuriyet, Hürriyet ve Tercüman Gazeteleri Örneğinde)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 12, Ağustos 2017.
- KURAT, Akdes Nimet: *Türkiye ve Rusya*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafyası Fakültesi Yayınları, 1970.

MEHMETOĞLU, Dilara: *Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin Kuruluşunda (1918-1920) Mehmet Emin Resulzade'nin Rolü*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004.

MEHMETOV, İsmail: *Türk Kafkasyası'nda Siyasi ve Etnik Yapı*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2009.

MEHDİYEV, Gaffar Çakmaklı: "Türksüz Ermenistan İdeolojisinin Sonuçları: Ermenistan'ın Tek Uluslu ve Monoetnik Devlete Dönüştürülme Süreçleri", *Tesam Akademi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, Ocak-Şubat 2017.

ÖZDAŞLI, Esmâ: "1990'lı Yıllarda Asılsız Ermeni Soykırım İddiaları ve Türk Dış Politikasına Etkileri", Ed. Serkan Kekevi - Ömer Kurtbağ, *Türk Dış Politikası (1990'lı Yıllar)*, Berikan, Ankara 2020.

ÖZDAŞLI, Esmâ: *İsrail'in Orta Asya (Türkistan) Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri*, Nobel, Ankara 2020.

ÖZDAŞLI, Esmâ: "Bir Dış Politika Aracı Olarak Azerbaycan'ın Enerji Güvenliği ve Politikası", *Türkiz*, Yıl: 8, Sayı: 45, Kasım 2017.

ÖZDAŞLI, Esmâ: "Mahkum Milletlerin Hapisanesinde Bir Aydın: Bahtiyar Vahabzade (Hayatı, Fikirleri ve Türkiye'ye Bakışı)", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 14, 2016.

QASIMOV, Niyazi: "Paris Barış Konferansı'nda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Nümayende Heyeti'nin Çalışmaları", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 9, Mayıs 2017.

RESULZADE, Reis: "Rezulzade'nin Gerçekleşen Arzusu: Azerbaycan Cumhuriyeti 100 Yaşında", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı: 377, Cilt: 63, Mayıs 2018.

RODOPLU, Fatma: *Mehmed Emin Resulzade'nin Azerbaycan Tarihi, Rusça'dan Türkçeye Çeviri ve Değerlendirmesi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.

SALMANLI, Zeynep: *1991 Sonrası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

SARIKAYA, Yalçın: "Kederlerden Zaferlere 103. Yılında Azerbaycan Cumhuriyeti", *TÜRK-GÜN*, <https://www.turkgun.com/kederlerden-zaferlere-103-yilinda-azerbaycan-cumhuriyeti-makale-151969>, (11.09.2021).

ŞİMŞİR, Sebahattin: "Mehmet Emin Resulzade'nin Hatıraları Işığında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İstiklal ve İlgali (1918-1920)", *Türk Yurdu*, Yıl: 107, Sayı: 368, Nisan 2018.

TAŞÇIKAR, Dinçer: "Orta Asya'daki Ekonomik Reformlar ve Yeni Büyük Oyun", Alaeddin Yalçınkaya (der.), *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1998.

TEMİZER, Murat: "Avrupa Komisyonundan TANAP'a 5 Milyon Avro Hibe", *Anadolu Ajansı*, 31 Temmuz 2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/avrupa-komisyonundan-tanap-a-5-milyon-avro-hibe/1218406>, (11.06.2021).

USLU, Nasuh: "Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya Politikası Üzerinde Etkili Olabilecek Faktörler", *Türkler*, Cilt: 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

UZ, Abdullah: "Teori ve Uygulamada Self-Determinasyon Hakkı", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 3, Sayı: 9, 2007.

YEŞİLOT, Okan: "Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı: Azerbaycan", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 146, Bahar 2021.

YEŞİLOT, Okan: "Türkmençay Anlaşması ve Sonuçları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 36, Temmuz 2008.

Diğer Kaynaklar

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi Haqqında Konstitusiyaya Aktı", <http://www.e-qanun.az/framework/6693>, (21.08.2021).

"Güney Gaz Koridoru'nda Büyük Adım: TANAP ve TAP Birleşti", <https://www.tanap.com/medya/basin-bultenleri/guney-gaz-koridorunda-buyuk-adim-tanap-ve-tap-birlesti/>, (11.07.2021).

"Türkmenbaşı: Gazi Bizden Alın", *Milliyet*, 08.01.2002, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/gazi-bizden-alin-5228608>, (21.08.2021).

"EU Imports of Energy Products-Recent Developments", Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_imports_of_energy_products_-_recent_developments#Main_suppliers_of_natural_gas_and_petroleum_oils_to_the_EU, (11.09.2021).

Extended Abstract

The Republic of Azerbaijan On The 30th Anniversary Of Regaining Its Independence

The Azerbaijan Democratic Republic (ADR), which declared its independence on 28 May 1918, showed an example of democracy ahead of many contemporary states with its political and legal structure despite its short existence for 23 months. With its national identity and republican regime, ADR was an important prototype both for the history of the South Caucasus and for the Turkish-Islamic history. As suggested literally by Hüseyin Baykara, ADR covered the rule of law in written texts and put it into practice in all areas of life as well. The first republic of the East and the Turkic World to have guaranteed the rights of workers and children with laws, ADR tried to spread its democratic and egalitarian understanding to the entire political and social life by giving women the right to vote and to be elected before many Western countries.

The Republic of Azerbaijan declared its independence again on 18 October 1991, approximately 70 years after the Soviet occupation of ADR. In the Constitutional Act on the State Independence of the Republic of Azerbaijan, adopted on the same date, it was stated that Tsarist Russia and the Soviet Union illegally occupied Azerbaijan, exploited the country's resources, emphasizing that Azerbaijan is the heir of ADR. The emphasis is highly significant in that it refers to the deep-rooted state tradition of Azerbaijan. Thus, the legacy of ADR turned into a spiritual force that completely shaped the founding philosophy and future goals of the Republic of Azerbaijan, the largest country in the South Caucasus. With the principles and ideals set forth in political, social, legal and economic terms, the ADR period served as a kind of laboratory for the Republic of Azerbaijan.

With the end of the Cold War, radical changes occurred in the structure of the international system, and the states established in the post-Soviet geography, including Azerbaijan, were affected most by these changes. These states experienced a rapid transition from central planning to market economy, from communist system to democracy and had to deal with major political, economic and social problems in the 1990s. The addition of ethnic and religious conflicts stemming from deliberate border and population changes as from the Tsarist Russia led to a hard challenge for the states established in the former Soviet geography. On one hand, these states struggled to protect and strengthen their independence and increase their international recognition; on the other hand, they had to deal with the problems of the Soviet legacy. After the declaration of independence, among the most important issues affecting Azerbaijan's domestic and foreign policy and relations with other states were to increase the international recognition of the newly established state, end the occupation of Karabakh and transfer the owned resources to the global energy market at the most affordable prices and conditions. Indeed, Azerbaijan has strengthened its economy and army with the energy-based projects and policies having been followed since the first years of its independence and has become the largest state in the South Caucasus. Turkey has supported Azerbaijan politically, economically and militarily since 1991, when it re-declared its independence, and provided diplomatic assistance to increase Azerbaijan's international recognition and to end the Armenian occupation in Karabakh. In addition, Turkey's contributions are of vital importance in the success of Azerbaijan in delivering its hydrocarbon resources to international markets. In this respect, Turkey-Azerbaijan energy cooperation has brought great benefits to both countries, both economically and strategically. This cooperation has given Azerbaijan the opportunity to ignore Moscow's "pipeline blackmail" and manage

to deliver its resources to global markets via Turkey through alternative pipelines that bypassed Russia. Thanks to the cooperation with Azerbaijan, Turkey has increased the variety of energy supplying countries and reduced its dependence on Russia, strengthening its 'reliable country for energy transition' policy. Especially following the activation of the Trans Anatolian Natural Gas Pipeline and the Trans Adriatic Pipeline, Turkey and Azerbaijan have become key countries in energy security in Europe. Turkey-Azerbaijan relations have developed day by day in line with the 'one nation two states' ideal. With the Strategic Partnership and Mutual Assistance Agreement, signed on 16 August 2010, and the Shusha Declaration, signed after the Second Karabakh War, the military alliance was officially established between the two states and the strategic partnership structure was constructed completely.